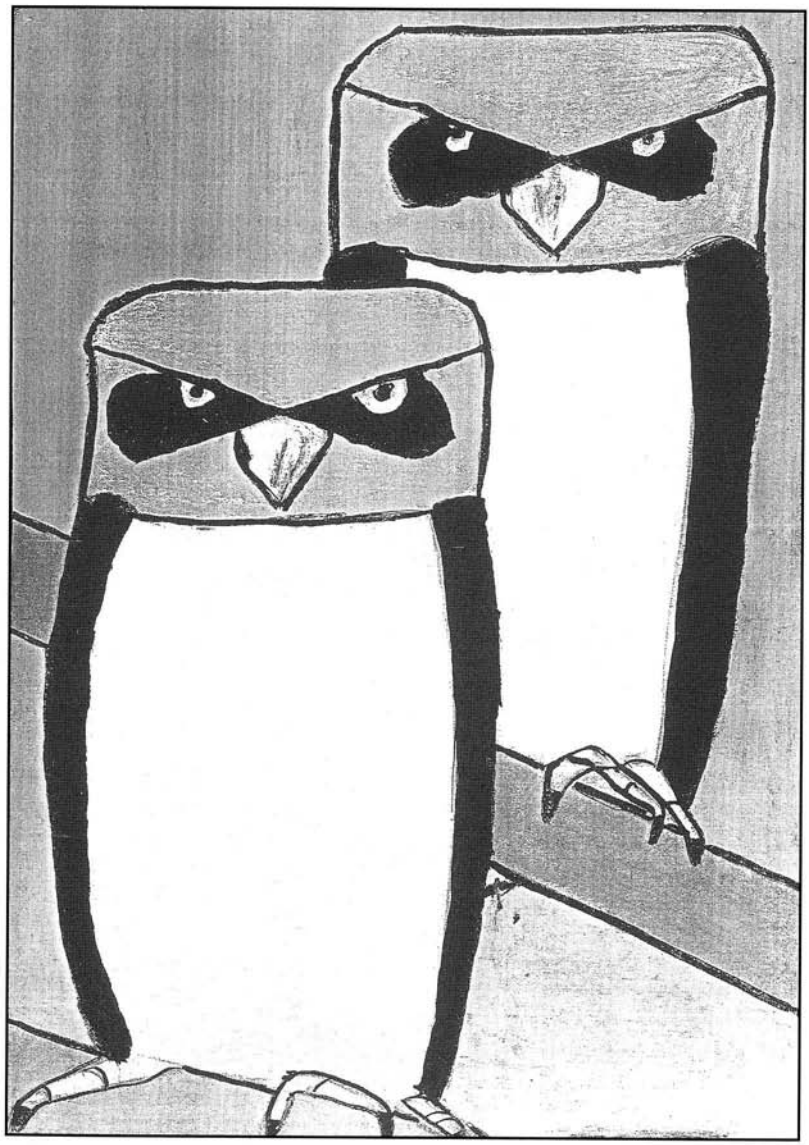
oud-gorcum varia

tijdschrift van de historische vereniging "oud-gorcum"

2004 - 2 jg. 21 nummer 58

HISTORISCHE VERENIGING OUD-GORCUM

Opgericht 20 augustus 1909

Ereleden	C. de Ruiter (1989) W. Kreukniet-den Hertog (2000) A.J. Busch (2001)
Secretariaat (lidmaatschap/ adreswijz.)	Schutskooi 5 4205 PE Gorinchem tel. 0183-638755
Bestuur	G. Vroegh, voorzitter M.W.Ph. van Tussenbroek, secretaris D.C. Pleyte, penningmeester R.F. van Dijk A. Frings R.A. Goossen-Kämper G. de Groot L.C.M.J. Stultiens-van der Velden C.A. Verbree
Redactieadres	Godfried Bomanslaan 120 4207 PC Gorinchem tel. 0183-621727 e-mail bea.dijk@wxs.nl

De contributie bedraagt minimaal € 16 per jaar, over te maken op rekening 472264761 van de ABN-Amrobank te Gorinchem of op Postbanknr. 5593243 t.n.v. penningmeester van Oud-Gorcum, Athene 4, 4205 AE Gorinchem.

Losse nummers van Oud-Gorcum Varia en de Historische Reeks Oud-Gorcum zijn voor € 3,50 resp. € 4,50 verkrijgbaar bij het Stadsarchief Gorinchem, Molenstraat 17 (geopend dinsdag-vrijdag 9-12 en 13-17 uur, woensdag tot 22.00 uur).

ISSN 1384-721X

Afbeelding omslag: overtekening door een leerling van een voorbeeld uit deel 5 van Duym's Teekenschrift (collectie Onderwijsmuseum te Rotterdam)

INHOUDSOPGAVE

- Van de voorzitter 61
- Zeventig jaar handelsonderwijs; Een geschiedenis van de Middelbare Handelsavondschool C.A. Verbree 62
- Eerste confrontatie tussen Troelstra en Oud in Gorinchem A.J. Busch 86
- De tekenleraar A.G.J. Tempelmans Plat R.F. van Dijk 92
- Uit de geschiedenis van de Nederlandse Hervormde gemeente van Gorinchem Afl. 18 Ds. L. Hoving 103
- Belangrijke archeologische vondst aan de Vissersdijk: een lakenlood A.J. Busch 111
- Dameskrans Irene 114
- Nieuwe boeken 115
- Toevoeging bij OGV 53 (artikel over DVR) 117

Redactie: **R.F. van Dijk**
J. Galjema

De redactie is niet verantwoordelijk voor de inhoud van de geplaatste artikelen.

VAN DE VOORZITTER

In het Algemeen Dagblad van 21 juni 2004 stond een artikel, waarvan de kop luidde: "Animo voor historische clubs taant." In het artikel is drs. H.H. Horsting, de voorzitter van het Historisch Genootschap Roterodamum, aan het woord. Roterodamum verloor de laatste drie jaar ruim 200 leden. In Den Haag bleef het verlies enigszins binnen de perken, maar ook in Amsterdam en Utrecht zijn de cijfers niet florissant.

"Van onderaf wordt niet meer aangevuld wat van bovenaf, veelal door overlijden, afvalt en er is weinig aandacht voor de lezingen en excursies," aldus voorzitter Hans Horsting.

We komen er bij de Historische Vereniging "Oud-Gorcum" nog goed af, denk ik, als ik het bovenstaande lees. De lezingen worden goed bezocht, er is een behoorlijke belangstelling voor de excursies en het ledental blijft praktisch constant.

Dat wil niet zeggen dat we met de armen over elkaar kunnen gaan zitten. De Historische Vereniging "Oud-Gorcum" is een van de grootste verenigingen in Gorinchem en dat moeten we zo zien te houden en daarbij hebben wij uw hulp nodig. Mocht u nieuwe leden aan willen melden, neemt u dan contact op met ons nieuwe bestuurslid, mevrouw R.A. Goosen-Kämper, tel. 0183-629559, die de ledenadministratie overgenomen heeft van de heer R.F. van Dijk.

Gerrit Vroegh

ZEVENTIG JAAR HANDELSONDERWIJS
Een geschiedenis van de Middelbare Handelsavondschool

C.A. Verbree

VERANTWOORDING

Voor de totstandkoming van deze geschiedenis is gebruik gemaakt van de jaarverslagen van de onderscheidene directeuren, van de notulen van de bestuurs- en ledenvergaderingen van de Vereniging "Handelsonderwijs" te Gorinchem, van de notulen en jaarverslagen van de Koopmansvereeniging "Gorcum", van lijsten van geslaagde kandidaten bij de eindexamens van de 3- en 5-jarige cursus, van de lijsten met namen van de leerlingen en van nog enkele aanwezige archiefstukken.
Al deze bescheiden bevinden zich thans in het Stadsarchief Gorinchem.

De beschrijving is geschied in eigen bewoordingen op grond van de bevindingen in bovenstaande bronnen. Letterlijke aanhalingen zijn cursief gezet.

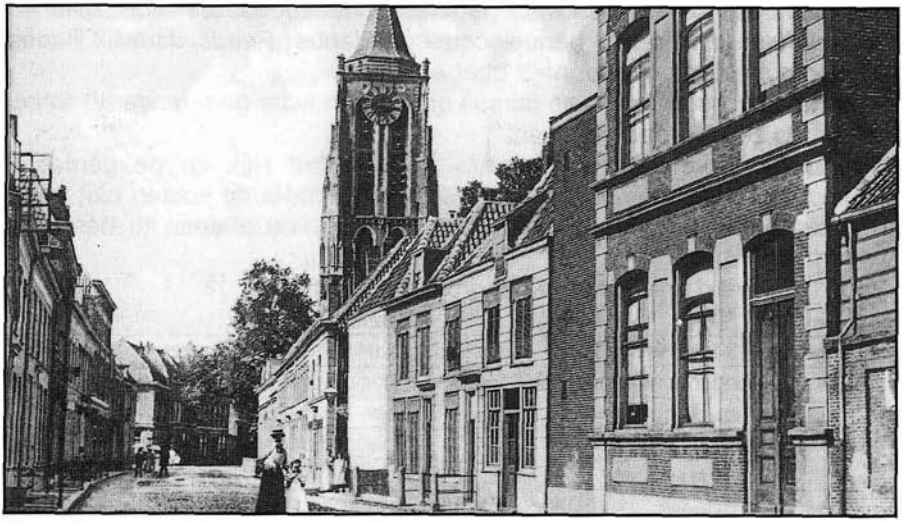
HET BEGIN

De Koopmansvereeniging "Gorcum" richtte per 1 januari 1904 een handels (avond)cursus op waar les werd gegeven in boekhouden, handelsrekenen, Nederlandse en Franse handelscorrespondentie. *Reeds dadelijk namen 33 leerlingen aan het onderwijs deel.*
Voor het jaar 1906 werd een cursus ontworpen waar gedurende 40 weken onderwijs zou worden gegeven.
De Koopmansvereeniging wendde zich tot het Rijk en de gemeente Gorinchem voor het verkrijgen van subsidie, omdat de kosten niet alleen met lesgelden en met hetgeen de vereniging kon afstaan te bestrijden waren.
Voor 1906 werd onderstaande begroting opgesteld:

Baten		Kosten	
Lesgelden (34 leerlingen)	ƒ170,-	Jaarsalarissen 5 onderwijzers	ƒ320,-
Bijdrage Koopmansvereeniging	25,-	Schoolhuur	50,-
Subsidie gem.Gorinchem	75,-	Leer- en hulpmiddelen	75,-
Subsidie van het Rijk	225,-	Schoonhouden	20,-
		Administratiekosten	30,-
Totaal	ƒ495,-	Totaal	ƒ495,-

Aan de gemeente Gorinchem werd derhalve een verzoek gericht voor een jaarlijkse subsidie van ƒ 75. Deze subsidieaanvraag werd besproken in de vergadering van de gemeenteraad van 27 oktober 1905:
Wordt hier toegegeven aan het verzoek om subsidie dan zet de gemeente,

naar de meening van burgemeester en wethouders, den voet op een weg, welke leidt tot het verleenen van steun buiten de grenzen van het gemeentebelang.
Zij hebben derhalve de eer den gemeenteraad te adviseren aan de Koopmansvereeniging te kennen te geven, dat voor het beoogde doel geen subsidie kan worden verleend.
Er volgde ampele discussie, met o.m. de volgende opmerking van de burgemeester: *En dan, de begrooting der koopmansvereeniging vermeldt voor dit doel slechts f 25,=, terwijl voor straatversiering bij gelegenheid van den verjaardag van H.M. de Koningin f 75,= werd beschikbaar gesteld, wat geheel niet op haar terrein lag. De Raad moet op het verzoek dan ook niet ingaan.*
Besloten werd echter het voorstel nog aan te houden en in de raadsvergadering van 23 februari 1906 werd toch een jaarlijkse subsidie van *f* 75 toegekend op de navolgende voorwaarden: *a. een verslag van den toestand van het onderwijs; b. de rekening van het afgeloopen jaar; c. de begrooting voor het volgend dienstjaar.*
In het jaarverslag van 1906 staat o.m.: *Op 1 october 1906, toen na de reorganisatie de nieuwe cursus begon, bedroeg het aantal leerlingen 30. De 3 leerlingen van den 3en cursus en 3 leerlingen van de 2en cursus, die reeds vanaf 1 januari 1906 de lessen hadden gevolgd, verlieten met de Kerstvacantie de inrichting.*

Het gebouw van de Burgerschool voor Jongens aan de Boerenstraat

De lessen werden gegeven in de lokalen van de Burgerschool voor Jongens, Boerenstraat 19, welke door het gemeentebestuur van Gorinchem daartoe tegen vergoeding werden afgestaan.

In de jaarverslagen van 1907-1921 wordt echter expliciet vermeld dat de lokalen door het gemeentebestuur kosteloos werden afgestaan.

De eerste directeur was de heer G.G. van Wagensveld, hoofd bij het Openbaar Lager Onderwijs, die dit ambt tot 1931 zou bekleden. En al vanaf 1905 gaf de heer A. Steenwinkel les in Nederlands en Frans, wat hij bleef doen tot 1944.

De directeur schreef aan het eind van zijn verslag over het jaar 1906 het volgende:
Het getal leerlingen dat den handelscursus bezoekt is veel te klein voor een plaats als Gorinchem. Nog veel meer jongelieden, op kantoren en in winkels werkzaam, moesten van de gelegenheid, die hun geboden wordt, om zich te ontwikkelen, gebruik maken. Waar het Bestuur der Koopmansvereeniging, alsmede de Commissie van Toezicht geen moeite en kosten ontzien, om den cursus zoo goed mogelijk in te richten, daar moesten de patroons nog meer dan thans het geval is, hen in hun pogingen steunen en hun bedienden aansporen om aan den cursus deel te nemen. De kosten behoeven toch voor de meesten geen beletsel te zijn, terwijl minvermogenden zelfs geheel kosteloos onderwijs kunnen ontvangen. Wij hopen dan ook, dat bij het begin van den nieuwen cursus een veel grooter aantal leerlingen zich zullen aanmelden, dan nu het geval was.
Opmerkelijk was dat in de periode 1907-1914 vrijwel alle leerlingen binnen de wallen woonden. Slechts enkele leerlingen kwamen van buiten Gorinchem, nl. van Arkel, Giessendam, Hoogblokland, Meerkerk, Sleeuwijk en Woudrichem. In totaal slechts 11 leerlingen. De geringe mobiliteit in deze dagen zal hier wel debet aan zijn geweest. Van 1 leerling was bekend dat hij in het Armhuis woonde.
In 1913 merkte de directeur op: *Van enkele leerlingen liet de ijver wel wat te wenschen over; gewoonlijk raakten ze spoedig achter en verlieten dan de inrichting, een verlies dat zeker niet te betreuren is.* Aan de heer A.M. Aben werd ontslag verleend wegens diens benoeming tot leraar aan de handels-dag- en avondschool te Zaandam.
Aan het voornemen om in 1914 een nieuw leervak - stenografie - toe te voegen kon geen gevolg gegeven worden, omdat de onderwijzer voor dit vak wegens de mobilisatie niet aanwezig was.

In 1915 werd de 1e klas voor boekhouden en handelsrekenen wegens het grote aantal leerlingen gesplitst. Ook werden dat jaar voor *f* 47,17 en een halve cent leermiddelen aangeschaft.
In 1917 achtte de directeur het wenselijk dat er een extra uur spraakkunst zou komen voor leerlingen die een of meer talen wilden volgen en op de lagere school geen voldoende grammaticale kennis hadden opgedaan.

Schrijfmachineklas uit 1915. Geheel rechts (zittend) de latere voorzitter van de vereniging Handelsonderwijs P.C. van Mill. Staande achter hem de directeur G.G. van Wagensveld.

TUSSEN DE WERELDOORLOGEN

In 1918 verscheen een "Leidraad voor de bezoldiging van directeuren en onderwijzend personeel aan van Rijkswege gesubsidieerde middelbare handelsavondscholen en -cursussen." Daarin stond o.m.: *een avondschool of -cursus wordt geacht middelbaar te zijn als 1E het onderwijs minstens 3 jaren omvat; 2E de jaarcursus minstens 8 maanden duurt en 3E ook moderne talen tot het onderwijsprogramma behoren.*
De salariëring der leeraren wordt berekend op den grondslag van het aantal werkelijk gegeven lesuren in dezer voege dat aan de middelbare avondscholen en -cursussen het salaris per gegeven lesuur bedraagt ƒ 2 met verhogingen van ƒ 0,25 na 2, 5, 7 en 10 dienstjaren tot een maximum van ƒ 3.

Zo verdiende een leraar van een middelbare handelsavondschool met een 10-maands cursus met 8 wekelijkse lesuren per jaar bij de aanvang ƒ 675, oplopend tot ƒ 1010 na 10 jaar. Dit was het geval in een 1e klasse gemeente. Had hij de pech in een 2E klasse gemeente (zoals Gorinchem) of in een 3E klasse gemeente te werken, dan ontving hij resp. ƒ 650 tot ƒ 970 en ƒ 620 tot ƒ 930 per jaar.

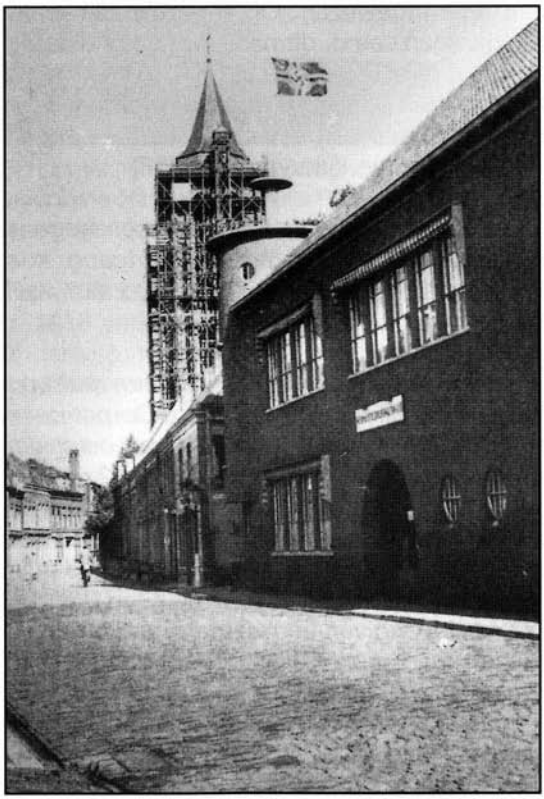
De volgende voetnoot was van kracht: *NB. Leeraren met een volledige weektaak aan een dagschool belast, mogen niet meer dan 8 avondlessen per week waarnemen.*
En: Van de directeuren wordt verlangd dat zij gedurende de schooltijden steeds aanwezig zijn en zooveel lessen geven als met de algemeene leiding vereenigbaar is.
Aan hun salaris als leraar werd een bedrag toegevoegd naar gelang van de grootte van de school en wel
ƒ 50 bij hoogstens 50 leerlingen;
ƒ 100 bij 51 tot 100 leerlingen;
ƒ 250 bij 101 tot 200 leerlingen;
ƒ 400 bij meer dan 200 leerlingen.

Op 19 februari 1918 werd de Algemeene Koopmans- en Winkeliers-vereeniging (A.K.& W.V.) opgericht. Deze kwam in de plaats van de Koopmansvereeniging "Gorcum"
Op 10 en 11 juli 1918 werd er een toelatingsexamen afgenomen bij 30 kandidaten; daarvan werden er 2 afgewezen. Op 6 september werd nogmaals een toelatingsexamen georganiseerd, ditmaal voor 9 kandidaten waarvan er 1 werd afgewezen.
Van 28 october tot 20 november kon geen onderwijs gegeven worden, daar de inrichting, evenals alle scholen in de gemeente, wegens het heerschen der Spaansche griep gesloten moest worden. (jaarverslag 1918)

Vele leerlingen moesten in de eerste maanden van 1919 de lessen wegens ziekte verzuimen, zoodat het onderwijs niet geregeld voortgang kon hebben, waardoor het aantal diploma's dat uitgereikt kon worden veel minder was dan vorige jaren.
In het jaarverslag over 1921 schreef de directeur:
Het is te betreuren dat enkele leerlingen geen verlof van hun patroon kunnen krijgen om lessen te volgen die om 5 uur beginnen. De patroons moeten wel in 't oog houden, dat het onmogelijk is, alle lessen eerst om 6 uur te doen aanvangen, omdat bijna alle leerlingen meer dan 2 vakken hebben en de lesrooster zoo moet geregeld worden, dat alle leerlingen de lessen, die zij wenschen, kunnen volgen. Bovendien mogen de lessen niet te laat in den avond eindigen, omdat er anders voor de leerlingen geen tijd overblijft, om hun schriftelijk werk te maken.
Om financiële redenen kon van de invoering van een vierde cursusjaar voor de talen, waartoe reeds plannen gemaakt waren, geen sprake zijn. (jaarverslag 1922)
Tot 1924 is steeds sprake van de Handelscursus, maar in het verslag over dat jaar wordt voor het eerst gesproken over de Handelsavondschool.
Het leerplan werd uitgebreid met een nieuw vak: kantoorpractijk, waarvan de leerstof in een eenjarigen cursus zal worden behandeld. (jaarverslag 1925)

Ook het financiële der aan de Vereeniging toebehoorende Handelscursus is in het verstreken jaar als gunstig te beschouwen geweest, subsidies van de Kamer van Koophandel te Dordrecht en van de gemeente zijn daarvan de grootste steunpilaren geweest, moge ook dit jaar deze subsidies van blijvende aard blijken. (Jaarverslag A.K.&W.V. 1925)

De Handelscursus had ook weer haar oude verloop, doch moest om verschillende redenen gereorganiseerd worden, hetwelk bij verslag U bekend zal worden gemaakt. (Jaarverslag A.K.&W.V. 1926)
Om voor verdere Rijkssubsidie in aanmerking te komen diende de school een apart bestuur te krijgen. Daartoe werd op 1 oktober 1926 opgericht de "Vereeniging Handelsonderwijs, gevestigd te Gorinchem." De vereniging werd koninklijk goedgekeurd op 27 december 1926 en de afkondiging daarvan vond plaats in de Nederlandsche Staatscourant van 1 februari 1927. Voorzitter werd de heer G. de Bruin en secretaris-penningmeester de heer H. Sluijter.

Het nieuwe schoolgebouw aan de Boerenstraat (hoek Zusterstraat), gereedgekomen in 1939

Vervolgens brengt de heer Sluijter het jaarverslag uit betreffende de Handelscursus, waarin ook hij door een breedvoerige uiteenzetting den leden doet kenbaar maken de niet rooskleurige toestand dezer cursus, vooral wat de financiën betreft,tevens naar voren brengende de goede resultaten, door cursisten getoond bij het verlaten dezer cursus, zoo ook van de uitgebrachte en nieuw aangeboden lessen, wat niet anders dan tot nut van 't algemeen kan dienen. Hij doet daarna een beroep op de vergadering tot toekenning van een subsidie dit jaar en stelt voor een bedrag van ƒ 100 beschikbaar te stellen, hetgeen met algemeene stemmen word aangenomen.
(Jaarvergadering A.K.&W.V. 1927)

Vervolgens brengt de heer Sluijter verslag uit betreffende de Handelscursus, hetgeen in breede uiteenzetting door hem wordt gedaan. Vele diploma's werden in verschillende vakken den leerlingen uitgereikt, waaruit blijkende welk een nuttige instelling deze handelscursus is, nieuwe leergangen werden aan de oude toegevoegd, de hoop hierbij uitsprekende deze Handelscursus door steun en medewerking van velen de trots van Gorinchem moge blijven. (Jaarvergadering A.K.&W.V. 7-2-1928).

Belangwekkend voor de lezer is waarschijnlijk ook het feit dat de toenmalige burgemeester Kootstra deze vergadering bijwoonde:
Daarna ontstaat een breedvoerige discussie (...) door hem naar voren gebrachte gedachten inzake overbrugging der Merwede, welke volgens zijn inziens niet tot verbetering van Gorkumsch winkelstand zal lijden (sic!), gezien bij totstandkoming dier brug deze te ver van Gorkum zal komen te liggen. Ook op financieel gebied zal de brug niet anders dan tot nadeelige gevolgen zich doen gelden, hierbij doelende op het veer, waar jaarlijksch duizenden guldens worden ontvangen met de daaraan verbonden zijnde voordeelige saldo's, wat de gemeente zeer ten goede komt, bij missing of vermindering daarvan dit de belastingbetalers zeer zeker zullen ondervinden.
De subsidie voor de handelscursus wordt wederom op *f* 100 gesteld.

Het gebouw aan de Krijtstraat waar de Handelsavondschool gehuisvest was tijdens de bouw van de school aan de Boerenstraat.

In 1931 werd de heer Van Wagensveld als directeur opgevolgd door de heer J.G. van Alkemade, hoofd van de Chr. ULO aan de Westerstraat.
Dat de crisistijd aan de Handelsavondschool niet ongemerkt voorbijging

moge blijken uit de volgende verzuchting van de directeur in het jaarverslag over 1933:
In het verslagjaar is de vierde klas van Nederlandsche handelscorrespondentie met de nieuwe cursus '33-'34 opgeheven. Deze opheffing, die door ons zeer wordt betreurd is het gevolg van een reeks bezuinigingsbepalingen, welke voor elk vak en elke klas een minimum aantal leerlingen eischt en noodzakelijk maakt voor subsidieverkrijging. Om dezelfde reden werd het aantal uren voor machineschrijven teruggebracht van 6 op 4. Het laat zich aanzien dat bij voortgaande verscherping der bepalingen, meerdere klassen gevaar loopen van opheffing.

Maar hij constateerde in 1935 opgelucht dat alle klassen bleken te voldoen aan de door het Ministerie gestelde minimumeisen voor wat betreft de aantallen leerlingen.
In het jaar 1937 werd het Handelsavondonderwijs nader bij wet geregeld. De vrije keuze van het aantal te volgen vakken werd slechts in zoverre beperkt, dat niet meer uitsluitend voor stenografie of machineschrijven kon worden ingeschreven. Zij die dat toch wilden werden als 'boventallige' ingeschreven.
In 1938 werden besprekingen gehouden over het leerplan in verband met de vestigingswet. In dat jaar verhuisde de school tijdelijk (evenals de hoofdgebruiker, de Openbare ULO) naar de school in de Krijtstraat 6 in verband met de bouw van een nieuwe school in de Boerenstraat. De lessen in de Krijtstraat werden tijdelijk onderbroken door de inbeslagname van het gebouw door de militaire autoriteiten. Alleen voor typen en stenografie waren er wat strubbelingen: van de Boerenstraat naar de Zustersteeg en vandaar naar de voormalige Kookschool.
De plannen om aan de Handelsavondschool een cursus ter voorbereiding op het middenstandsdiploma te geven, werden in 1938 uitgevoerd. De toeloop was zo groot dat er op vier avonden van 8 tot 10 uur les werd gegeven door de heer C.L. Nieuwstad.
In 1939 kreeg de school weer onderdak in de Boerenstraat in het *keurige, doelmatige, nieuwe gebouw van de Openbare ULO*. Alleen de lessen typen en machineschrijven werden gegeven in de nabijgelegen Zustersteeg. Een aparte opleiding voor het middenstandsdiploma kwam te vervallen omdat deze door de handelscursus zelf kon worden gegeven.

DE SCHOOL IN DE TWEEDE WERELDOORLOG
In 1940 vond de school tijdelijk onderdak in het gebouw van de Chr. ULO aan de Westerstraat. Met ingang van half oktober werden de lessen ingekrompen van 50 naar 45 minuten en werd het aanvangsuur vervroegd tot 17.00 uur met het oog op de verduisteringsmaatregelen. In 1941 moest men verhuizen naar Krijtstraat 6.
In 1942 werden de lessen wegens kolengebrek tijdelijk gegeven in de school aan de Kalkhaven. Het onderwijs stagneerde verder door de

verduisteringsmaatregelen; de resultaten van de eindexamens waren als gevolg van het inkorten van de lesduur duidelijk minder. Verschillende leerlingen vertrokken als gevolg van tewerkstelling in Duitsland.
Het peil van voor 1940 werd in 1943 niet meer bereikt door *minder gunstige omstandigheden thuis en de verkorting der lesuren.* Het leerlingenaantal gaf reden tot ernstige bezorgdheid door *de voortgaande eliminering van het manlijk element.* Er vertrokken dat jaar nl. tien leerlingen wegens tewerkstelling in Duitsland.

Het (inmiddels afgebroken) gebouw aan de Kalkhaven waar gedurende de oorlogsjaren lesgegeven werd.

Ook in 1944 vertrokken nog drie leerlingen wegens Arbeidsdienst.
Op 4 september werden de scholen gevorderd en tot het einde van dat jaar moesten de lessen worden gestaakt. De hoop dat dit tijdelijk zou zijn bleek ijdel toen kolen- en lichtgebrek zich deden gevoelen. Een en ander duurde tot eind maart 1945. Toen kon met een 75-tal leerlingen worden begonnen, eerst in de Westerstraat, later in de Krijtstraat, totdat opnieuw de lessen moesten worden gestaakt. Het heeft tot na de capitulatie in mei 1945 geduurd voordat van een geregelde gang van zaken kon worden gesproken en de lokalen in de Boerenstraat weer konden worden betrokken.
Gevolg gevend aan een wenk van de inspecteur van het middelbaar onderwijs werd aan de leerlingen van de hoogste klassen die de lessen tot het einde hadden gevolgd een diploma uitgereikt. Dit betrof in totaal 31 leerlingen.

DE PERIODE VAN 1945-1975

Voor de teleurstellend lage inschrijving in 1945 voerde de directeur de vrijwillige dienstneming van een aantal jongens aan. *Ook onder de meisjes was een grote lust naar verandering merkbaar. De hoofdoorzaak schuilt in de geringe studielust, de hoge lonen die de energie om door studie zijn positie te verbeteren doen verslappen.*
De directeur wilde voor de aanvang van de nieuwe cursus dan ook meer propaganda gaan maken: *De algemene toestand onder de studerende jeugd is dan ook wellicht in zoverre verbeterd dat er minder tijd aan vermaak en meer krachten aan studie gewijd zullen worden.*
In 1946 is voor het eerst sprake van plannen van de Vereniging van Leraren aan Handelsavondscholen - mede op aandrang van het departement van O.K. & W. - om voor het hele land geldende diploma's met eenzelfde programma vast te stellen.

In 1947 kon voor Frans geen 1^E jaar en voor Duits geen 1^E en 2^E jaar meer gevormd worden wegens onvoldoende aanmelding. Het aantal lesuren voor deze vakken werd daardoor teruggebracht tot resp. 4 en 2 uur per week.
In 1948 werden de leerplannen voor Nederlands en boekhouden gewijzigd, zodat ze aansloten op de exameneisen voor het gedeelte Algemene Handelskennis van het Middenstandsdiploma. Er is dat jaar ook sprake van een betere bezoldiging, met name voor het vak machineschrijven en stenografie, waarvoor het netto uurloon *f* 1,25 bedroeg. Een andere belangrijke wijziging voor de leraren was dat zij nu voor een vol jaar werden bezoldigd, en niet langer voor 10 maanden!

In 1949 werd het schooldiploma door de Minister van Onderwijs erkend als vrijstelling gevend voor het gedeelte Algemene Handelskennis van het Middenstandsdiploma. In dat jaar werd voor het eerst het eindexamen van de 3^E klas afgenomen volgens de regels van het KB van 28 januari 1949. De aanmelding was zeer teleurstellend. De plannen van het bestuur om de vrije vakkenkeuze in nieuwe banen te leiden en wel zo dat elke leerling een bepaald minimum behoorde te kiezen, werden door de geringe aanmelding doorkruist. De bedoeling was om alle inschrijvers voor boekhouden en handelsrekenen te verplichten als minimumaanvulling het vak Nederlands te kiezen, terwijl in de nabije toekomst deze verplichte keuze met een der vreemde talen zou worden uitgebreid. Er moest echter voorlopig nog genoegen worden genomen met een volledig vrije keuze.

In 1950 vertrok de heer J.G. van Alkemade als directeur en werd opgevolgd door de heer C.L. Nieuwstad.
In dit jaar vond de definitieve verandering plaats: het oude stelsel van de vrije keuze der vakken werd vervangen door het stelsel dat in klasseverband onderwijs moest worden gevolgd in de handelswetenschappen,

Nederlands en één vreemde taal. Opgeleid zou worden voor het diploma 3-jarige handelsavondschool. De directeur verwachtte dat het zeer moeilijk zou worden voldoende leerlingen voor dit nieuwe schooltype te interesseren. Het onderwijs in het Frans moest worden gestaakt wegens onvoldoende belangstelling. Dat was des te meer te betreuren omdat ook Duits al als leervak was vervallen.

In 1951 werden onderhandelingen begonnen over de omzetting van de 3-jarige in een 5-jarige cursus. De opleidingen voor de praktijkexamens boekhouden en Nederlandse handelscorrespondentie zouden geheel worden gestaakt, zodat uitsluitend opgeleid zou worden voor de Rijksdiploma's 3- en 5-jarige Handelsavondschool.
In 1952 werd de toestemming ontvangen tot omzetting in een 5-jarige opleiding, waardoor de school bleef behoren tot het Middelbaar Onderwijs. Dat jaar werden voor het eerst ook lezingen georganiseerd voor de leerlingen door mensen uit het bedrijfsleven. Hiervoor bleek grote belangstelling te bestaan. Sprekers waren o.a. J. van Leeuwen, deurwaarder, J.J. Koster van Groos, hoofdinspecteur der belastingen, en De Vries, inspecteur invoerrechten en accijnzen.

In dit jaar vond ook een bestuurswisseling plaats: de heer G. de Bruin, die vanaf de oprichting van de vereniging in 1926 het voorzitterschap had bekleed, vertrok om gezondheidsredenen en werd opgevolgd door de heer P.C. van Mill. In de bestuursvergadering van 15 september 1952 werd ook geconstateerd dat na de bevrijding de salarissen drastisch waren verhoogd zonder verhoging van de subsidie. Ook werd besloten dat de bestuursleden bij toerbeurt een bezoek aan de school zouden brengen en aanwezig zouden zijn bij de te houden lezingen. In de vergadering van 3 december 1952 werd het door de heer C.L. Nieuwstad opgestelde schoolreglement aangenomen.

In 1953 sprak de directeur van een bedroevende opkomst op een door de school georganiseerde ouderavond. Hij vond dat dit gebrek aan belangstelling wees op een verkeerde mentaliteit.
Uit de notulen van de bestuursvergadering van dat jaar blijkt dat de school officiële erkenning ontving en dat - aangezien er slechts *f* 186 in kas was - de advertenties voor de aanmelding van nieuwe leerlingen niet meer dan *f* 100 mochten kosten.

Er bleek toch een bedrag van *f* 300 aan subsidie van de Kamer van Koophandel te zijn ontvangen. De tegenvallende aanmelding van leerlingen in 1953 werd geweten aan het lage geboortecijfer van kort voor de oorlog. Ondanks een te verwachten tekort (inkomsten *f* 330, uitgaven *f* 480) werd besloten toch een zgn. associatiecursus door te zetten, waarvoor Rijkssubsidie zou worden aangevraagd.

In de bestuursvergadering van november deelde de heer Snoek, penningmeester, mee dat hem bij een bezoek aan de school het peil van de leerlingen in de 1e klas was tegengevallen. In de rondvraag van die vergadering vroeg de directeur zich af wat de invloed van de televisie op de school zou zijn. Het bestuur achtte dit niet urgent vanwege het geringe aantal TV-toestellen.

In de bestuursvergadering van december 1954 werd medegedeeld dat op de vergadering van de Bond van Schoolbesturen voor Handelsonderwijs bleek dat veel leerlingen de voorkeur gaven aan de Associatie-examens: in Amsterdam waren bijv. geen kandidaten voor de Rijksdiploma's en in Rotterdam maar de helft.
Op deze vergadering werd ook besloten om de archiefstukken van voor 1945 - behoudens die welke voor de Vereniging nog van waarde zouden zijn - te vernietigen.

In 1955 vond de feestelijke uitreiking van de diploma's in verband met het 50-jarig bestaan van de school plaats in Hotel Metropole.
Het vak Duits kon opnieuw op de rooster worden geplaatst.
Op de bestuursvergadering van maart van dat jaar werd gesproken over een verzoek tot verlenging van de Koninklijke goedkeuring, waarvoor in juni een Algemene Ledenvergadering werd belegd om deze aanvraag te bekrachtigen.

In 1956 werd op 1 september een zgn. Proefvervolgklas ter opleiding voor het Associatie-examen Boekhouden begonnen met een 3-tal cursisten.
De subsidie op de salarissen van de leraren bleek met terugwerkende kracht tot 1 september 1954 verhoogd te worden van 80% tot 100%, terwijl de vergoeding voor bestuurs- en administratiekosten gesteld werd op *f* 30 per klas en *f* 1,50 per leerling. Ook bleek de school geen schulden meer te hebben.

In 1957 klaagde de directeur *dat vele ouders blijken er niet voldoende van overtuigd te zijn dat hun kinderen op de HAS nog veel kunnen leren of niet voldoende overwicht meer op hun kinderen blijken te bezitten.*
In het jaarverslag over 1958 werd opgemerkt dat het aantal absenten plotseling sterk toenam als er 's avonds een TV-uitzending was van een voetbalwedstrijd of ander belangrijk evenement. In een rondschrijven aan de ouders zou daar de aandacht nog eens op worden gevestigd.
Dat jaar werd ook afscheid genomen van de heer H. Sluijters Sr die ruim 40 jaar deel uitmaakte van het bestuur van de Vereniging.
In dat jaar werd ook de subsidie op de huur van het schoolgebouw verhoogd van 75% naar 100%. Ook mocht er blijkens de notulen meer geld worden uitgegeven aan advertenties voor het werven van leerlingen en diende er meer nadruk op het woord "middelbaar" gelegd te worden.

In 1961 baarde het te grote verloop in het leerlingenaantal en het aantal verzuimde lessen zorg. *Kennelijk is het tekort aan arbeidskrachten er mede schuldig aan, dat de lust tot werken in de avonduren maar matig is. Veel leerlingen moeten zich overdag kennelijk dermate inspannen, dat de vermoeidheid een grotere rol gaat spelen dan voorheen. Bovendien is de invloed van de televisie zeer goed merkbaar, vooral wanneer er een spannende match is! Het aantal hulpmiddelen dat ons ter beschikking staat ter onderdrukking van dit euvel is niet groot; machtsmiddelen als schorsing, strafwerk e.d. kunnen wij niet doeltreffend toepassen. Door middel van een rondschrijven zal ik trachten de ouders van de leerlingen op te wekken om ook hun invloed zoveel mogelijk aan te wenden opdat het verzuim tot een minimum wordt teruggebracht.* (Aldus de directeur in zijn jaarverslag).

Het vak Stenografie werd wegens onvoldoende belangstelling van de rooster geschrapt.
In 1962 was de directeur van mening dat er een conciërge diende te komen. *Daar ik tijdens de schooluren belast ben met allerlei werkzaamheden die feitelijk niet verenigbaar zijn met mijn functie, heb ik bij het bestuur een voorstel ingediend ter benoeming van een conciërge Vele andere avondscholen hebben reeds jaren, sommige zelfs van de oprichting af, een conciërge.*
Door te geringe aanmelding kon er geen vervolgklasse voor boekhouden gevormd worden.

In 1963 merkte de directeur op: *Het zou prettig zijn wanneer in één leslokaal tafels in plaats van schoolbanken kwamen. Dat zou vooral voor de schrijfmachinelessen veel gemak geven, omdat de machines op de aflopende banken niet rustig staan.*

In 1964 was er nog steeds niets veranderd: *De schrijfmachines moeten nog steeds op ouderwetse schoolbanken geplaatst worden. Nu aan de uitbreiding van de school (de Da Costa mavo) is begonnen, hoop ik dat aan deze vervelende toestand in het komend jaar een eind komt.*
In 1965: *Schrijfmachinetafels ontbreken nog steeds!*
In 1966 konden (weer) vervolgklassen voor boekhouden en Nederlands gevormd worden.

In 1967 werd een onderzoek ingesteld om na te gaan wat er zou gebeuren als het aanvangsuur later gesteld werd (dan 17.00 uur). Hieruit bleek dat 46% van de leerlingen gewoon door zou gaan, 12% de school zou verlaten en 33% de laatste les niet of maar gedeeltelijk zou volgen. Van de leerlingen was 42% van buiten Gorinchem afkomstig (gemiddeld ruim 10 km van school wonend en met een gemiddelde reistijd van 30 minuten).
In 1968 werden alle schoolbanken vervangen door tafels en stoelen en dat was een grote verbetering.

In 1969 achtte de directeur, de heer C.L. Nieuwstad, dé tijd gekomen om het wat kalmer aan te doen en zich te beperken tot het lesgeven.
Hij werd opgevolgd door C.A. Verbree, die sedert 1963 als leraar Engels aan de school verbonden was. Er konden dat jaar 3 vervolgklassen worden gevormd: voor boekhouden (18 leerlingen), Nederlands (17 lln) en Engels (7 lln).

Naast deze bovengenoemde vervolgklassen kon er in 1970 ook een voor Duits worden gevormd met 6 lln.
In dat jaar werd het ook duidelijk dat in 1975 de laatste examens voor het Rijksdiploma zouden worden afgenomen. Om het voortbestaan van de school te verzekeren had het bestuur contact opgenomen met de gemeente Gorinchem om te komen tot de oprichting van een avondschool voor m.a.v.o. (waarin de 3-jarige cursus zou kunnen opgaan) en een avondschool voor m.e.a.o. (waarin de 5-jarige cursus en de vervolgklassen onderdak zouden kunnen vinden).
Via de zgn. Planprocedure werd door het gemeentebestuur een daartoe strekkend verzoek ingediend.
In januari 1971 was er een bijeenkomst van de vertegenwoordigers van de handelsavondscholen in het rayon Zuid-Holland Zuid en het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.

Gezien de eis van het ministerie dat er bij omzetting van de onderbouw - de 3-jarige cursus - in een avondschool voor m.a.v.o. minimaal 80 leerlingen dienden te zijn, bleken de handelsavondscholen te Dordrecht en Gorinchem beide te gering van omvang te zijn.
Daarom dienden de gemeentebesturen van Dordrecht en Gorinchem en de Vereniging Handelsonderwijs te Gorinchem op 21 januari gezamenlijk een verzoek in om per 1 augustus 1972 te komen tot een avondschool voor m.a.v.o. en h.a.v.o. met daaraan verbonden cursussen voor economisch en administratief onderwijs met als hoofdvestiging Dordrecht en een filiaal daarvan te Gorinchem.

Op 30 september werd in het Plan van scholen opgenomen een avondschool voor mavo en een avondschool voor havo te Dordrecht met 1972 als 1e jaar van bekostiging. Over de cursussen op economisch en administratief gebied werd nog geen beslissing genomen.

Het was in december voor allen die hem kenden een grote schok te vernemen dat de oud-directeur, de heer C.L. Nieuwstad, onverwachts was overleden. Dit geschiedde in de nacht na de avond dat hij feestelijk afscheid had genomen van zijn collega's van de handelsavondschool omdat hij na 27 jaar gewerkt te hebben in het avondonderwijs de tijd gekomen achtte het wat rustiger aan te gaan doen.

In 1972 mocht er geen 1e klas handelsavondschool meer gevormd worden, terwijl ook de vervolgklassen niet meer voor subsidie in aanmerking kwamen. Toch meldden zich nog 22 leerlingen voor de vervolgcursus boekhouden, die toch doorgang kon vinden door verhoging van het lesgeld en een subsidie van de Vereniging Handelsonderwijs.
Door het Ministerie werd goedkeuring gegeven om op 1 augustus 1973 te Dordrecht te beginnen met een avondschool voor m.e.a.o. als vervanging van de 4e en 5e klasse van de handelsavondschool (eveneens met filiaal te Gorinchem).

In 1972 verhuisde de school voor het eerst in het bestaan naar "buiten de wallen", nl. naar het gebouw van de Openbare mavoschool aan de Lange Slagenstraat, omdat daar de lessen aan de avondmavo en -havo gegeven zouden worden en omdat een aantal leraren zowel aan deze scholen als aan de handelsavondschool les gaven.

Het gebouw van de Openbare mavoschool aan de Lange Slagenstraat waar de Handelsavondschool de laatste jaren van haar bestaan gevestigd was.

In 1973 konden er nog slechts een 3E en een 5E klas gevormd worden. Voor de cursus Praktijkdiploma Boekhouden meldden zich echter in 1974 zelfs 59 leerlingen, zodat hiervoor 3 groepen gevormd konden worden. Het jaar 1975 werd afgesloten met een groep van 15 leerlingen die examen deden voor het Praktijkdiploma Boekhouden.

Daarmee was een einde gekomen aan 70 jaar handelsavondonderwijs in Gorinchem.

BIJLAGE 1.
Overzicht van de examens voor de Rijksdiploma's

	3-jarige	cursus		5-jarige	cursus	
jaar	deelgen.	geslaagd	perc.	deelg.	geslaagd	perc.
1951	8	7	88%			
1952	28	22	79%			
1953	27	24	89%	13	12	92%
1954	8	8	100%	10	10	100%
1955	12	10	83%	14	14	100%
1956	10	8	80%	8	7	88%
1957	13	10	77%	6	5	83%
1958	10	9	90%	9	7	78%
1959	10	10	100%	9	8	89%
1960	14	12	86%	12	8	67%
1961	17	15	88%	13	9	69%
1962	17	13	76%	7	6	86%
1963	22	15	68%	8	5	63%
1964	24	21	88%	9	7	78%
1965	20	12	60%	11	9	82%
1966	25	22	88%	14	13	93%
1967	21	19	90%	20	11	55%
1968	21	20	95%	10	6	60%
1969	23	18	78%	18	14	78%
1970	24	18	75%	13	11	85%
1971	23	19	83%	13	9	69%
1972	13	9	69%	17	14	82%
1973	8	5	63%	11	9	82%
1974	19	11	58%	6	3	59%
Totaal	**417**	**337**	**81%**	**251**	**197**	**78%**

BIJLAGE 2.
De best geslaagde kandidaten voor de Rijksdiploma's

Met ingang van het jaar 1955 werd aan de best geslaagde kandidaten een prijs uitgereikt. Die van de 3-jarige cursus kreeg de prijs van de Vereniging Handelsonderwijs, en die van de 5-jarige cursus kreeg de prijs van de Kamer van Koophandel en Fabrieken.

	3-jarige cursus	woonplaats	5-jarige cursus	woonplaats
1955	Leendert Krijgsman	Gorinchem	Willemina Bakker	Woudrichem
56	Marie Buisman	Gorinchem	David Koppelaar	Hardinxveld
57	Clazina Broekhuizen	Gorinchem	Dirkje van Brouwershaven	Gorinchem
58	Teuntje van Vuuren	Sleeuwijk	Pieter v.d. Meijden	Almkerk
	Kees van Iperen	Hardinxveld		
59	Jan Krijgsman	Gorinchem	Kees van Iperen	Hardinxveld
1960	Astrid de Bruin	Gorinchem	Gonnie van Hertum	Dalem
61	Evert Jan v. Doesburg	Gorinchem	Aartje Vermeulen	Giessenburg
62	Neeltje de Jong	Gorinchem	Jan Johannes v.d. Lugt	Gorinchem
63	Gerrie van Geet	Arkel	Evert Jan v. Doesburg	Gorinchem
64	Jan Snoek	Gorinchem	Jeanne de Joode	Gorinchem
65	Johannes Leander	Gorinchem	Johannes Verweij	Asperen
66	Cor Sterk	Spijk	Erika Knöll	Vuren
67	Geesje Teuling	Gorinchem	Kees Gelderblom	Hoornaar
68	Jennie Kasen	Nieuwendijk	Wabe Kwant	Gorinchem
69	Ad Veld	Gorinchem	Geesje Teuling	Gorinchem
1970	Leo Muis	Giessenburg	Annemarie van Donk	Gorinchem
71	Nico van Es	Gorinchem	Jan van Dijk	Gorinchem
72	Maja Baks	Gorinchem	Wim van Varik	Sleeuwijk
73	Nik Kaponis	Gorinchem	Henny Prins	Giessenburg
74	Arieta Ottevanger	Gorinchem	Arend Visser	Werkendam
	Jaap den Boer	Groot-Ammers		

Zoals men kan zien slaagden enkele kandidaten erin om zowel voor het 3-jarig als het 5-jarig diploma het beste resultaat te behalen. Dit waren Kees van Iperen in 1958 en 1959, Evert Jan van Doesburg in 1961 en 1963 en Geesje Teuling in 1967 en 1969.

In 1958 en 1974 behaalden bij het 3-jarig examen twee kandidaten exact hetzelfde puntentotaal, zodat aan hen beiden de Prijs van de Vereniging Handelsonderwijs werd gegeven.

BIJLAGE 3.
Overzicht van het onderwijzend personeel

Naam	Vak	Periode	Duur	Hoofdbetrekking
Alkemade, J.G. van	fa	1931-1950	29 j	Hoofd Chr. ULO Gorinchem
Aben, A.M.	du	1911-1913	3 j	
Beerling, J.F.	hw	1905-1906	1 j	
Besten, A. den	ne	1965-1974	9 j	Leraar Rijks SG Gorinchem
Bouma, J.	du	1970-1971	1 j	Leraar Chr. MAVO Gorinchem
Brouwershaven, D. v.	fa-en	1911-1927	16 j	Onderwijzer Openb. LO Gorinchem
Bruinse, M.	ne	1950-1952	2 j	Leraar Openb. ULO Gorinchem
Buning, L.	ne	1950-1950	1 j	
Cramer, A.	hw	1965-1967	2 j	Leraar Openb. MAVO Gorinchem
Engelvaart, M.J.	hw	1952-1972	20 j	Ler/Dir. Openb. MAVO Gorinchem
Fikkers, J.B.P.	en	1972-1974	2 j	Leraar Newman SG Breda
Golverdingen	en-du	1906-1911	5 j	
Groen, C.	du-fa	1927-1948	21 j	Dir. Chr. Kweekschool Gorinchem
Hoogstaden,P.W.	ms-st	1912-1947	35 j	Adjudant-onderofficier Gorinchem
Houwelingen, G. van	hw	1963-1965	2 j	Leraar Openb. MAVO Gorinchem
Kleijn, S.J.A.J.	du	1913-1919	7 j	
Kiewiet, J.B.	du	1972-1974	2 j	Leraar Openb. MAVO Gorinchem
Klop, D.P.	hw	1967-1968	1 j	Bedrijfsleven
Klijn, Drs. H.J.G.	du	1955-1973	18 j	Leraar Rijks SG Gorinchem
Knook, D. fa	1927-1933		6 j	Hoofd Openb. MULO Gorinchem
Landheer, Dr. H.C.	ne	1952-1974	22 j	Leraar Gymnasium Gorinchem
Langhout, Drs. A.	hw	1973-1974	1 j	Wet.med. Erasmus Un. Rotterdam
Nieuwstad, C.L.	hw	1945-1971	26 j	Leraar Rijks SG Gorinchem
Nieuwstad, M.G.	hw	1930-1950	20 j	
Nieuwstad, Th.J.	hw	1912-1930	18 j	Leraar Rijks HBS Gorinchem
Ouwerkerk, M.A.C. van	hw	1906-1912	6 j	
Os, H. van	en	1927-1963	36 j	Leraar Chr. ULO Gorinchem
Pruim, A.H.	hw	1973-1974	1 j	Bedrijfsleven
Roza, W.W.	hw	1966-1974	8 j	Leraar Chr. MAVO Gorinchem
Schenau, J.	conc.	1963-1973	10 j	
Schouten, A.J.C.	du	1970-1972	2 j	Lerares Openb. MAVO Gorinchem
Sluis, B. van der	fa-du	1920-1927	7 j	Leraar Rijksnormaalsch. G'chem
Snoek, W.A.	ms-st	1947-1970	23 j	Bedrijfsleven
Steenwinkel, A.	ne-fa	1905-1944	39 j	Onderwijzer Openb. LO
Veerman, R.	du	1972-1974	2 j	Leraar Chr. MAVO Gorinchem
Velde, H. de	hw	1961-1975	14 j	Bedrijfsleven
Verbree, C.A.	en	1963-1975	12 j	Ler/Adj.dir. Openb. MAVO G'chem
Vries, J. de	en	1963-1974	11 j	Leraar Chr. MEAO Sleeuwijk
Wagensveld, G.G. v.	hw	1906-1931	25 j	Hoofd Openb. LO Gorinchem
Wijkhuizen, A.C.	ms	1970-1973	3 j	Leraar ms div.scholen

Betekenis van de afkortingen der vakken:
du Duitse handelscorrespondentie
en Engelse handelscorrespondentie
fa Franse handelscorrespondentie
hw Boekhouden, Handelsrekenen en Rechts- en Wetskennis
ms Machineschrijven
ne Nederlandse handelscorrespondentie
st Stenografie

Naam directeur	Periode	Duur
G.G. van Wagensveld	1906-1931	25 jaar
J.G. van Alkemade	1931-1950	19 jaar
C.L. Nieuwstad	1950-1969	19 jaar
C.A. Verbree	1969-1975	7 jaar

BIJLAGE 4.
Aantallen cursisten in de loop der jaren

De aantallen cursisten in de diverse jaren zijn de aantallen aan het begin van ieder schooljaar. Opgemerkt dient nog te worden dat tot het jaar 1950 de keuze van het aantal te volgen vakken voor de leerlingen volledig vrij was. Met de invoering van het nieuwe lesprogramma in 1950 werden de leerlingen verplicht om de lessen in handelswetenschappen, Nederlands en één of meer van de talen Frans, Duits of Engels te volgen. Dit verklaart ook de aanvankelijke daling in het aantal cursisten aan het begin van die periode.

Jaar	Lln	Jaar	Lln	Jaar	Lln	Jaar	Lln
1906	30	1925	115	1944	107	1963	109
1907	37	1926	119	1945	95	1964	131
1908	35	1927	117	1946	117	1965	131
1909	51	1928	120	1947	121	1966	112
1910	47	1929	105	1948	112	1967	111
1911	49	1930	114	1949	87	1968	112
1912	67	1931	105	1950	112	1969	108
1913	78	1932	110	1951	96	1970	113
1914	86	1933	103	1952	91	1971	115
1915	101	1934	113	1953	78	1972	86
1916	95	1935	109	1954	67	1973	67
1917	89	1936	132	1955	65	1974	59
1918	90	1937	136	1956	85	1975	15
1919	104	1938	138	1957	76		
1920	129	1939	120	1958	80		
1921	145	1940	103	1959	96		
1922	132	1941	122	1960	86		
1923	116	1942	123	1961	104		
1924	127	1943	104	1962	93		

BIJLAGE 5.
Reglement voor den Handelscursus te Gorcum, opgericht door de Koopmansvereeniging Gorcum

Artikel 1 Er bestaat te Gorinchem een Handelscursus waar onderwijs verstrekt wordt aan leerlingen die den ouderdom van 14 jaren hebben bereikt en voldoend voorbereidend onderwijs hebben genoten om den cursus te kunnen volgen, ter beoordeling van den Directeur onder goedkeuring van de Commissie van Toezicht.

Artikel 2 Het onderwijs wordt gegeven in een driejarige cursus en omvat bij genoegzame deelname:
a. Handelsrekenen
b. Eenvoudig boekhouden
c. Fransche handelscorrespondentie
d. Duitsche handelscorrespondentie
e. Engelsche handelscorrespondentie
f. Dubbel boekhouden
en verder zooveel meer als blijkt nodig te zijn.
Het schooljaar loopt van 1 september tot 31 augustus.

Artikel 3 Het bestuur van de Koopmansvereeniging Gorcum bestuurt de inrichting; het benoemt, schorst en ontslaat de onderwijzers en stelt hunne bezoldiging vast, alles met goedkeuring van de betrokken minister.

Artikel 4 Het bestuur wordt bijgestaan door drie deskundigen, te benoemen door het bestuur. Zij worden voor drie jaar benoemd. Elk jaar treedt een hunner af in augustus. Zij zijn herbenoembaar. Zij houden toezicht op het onderwijs, treden met het bestuur en met de onderwijzers in overleg en doen alles wat den bloei kan bevorderen. Tevens benoemt het bestuur uit hun midden een secretaris-penningmeester.

Artikel 5 Het schoolgeld bedraagt:
voor alle vakken per jaar *f* 20,=
voor drie vakken per jaar *f* 12,50
voor een vak per jaar *f* 5,=
Voor minvermogenden de helft. Onvermogenden kunnen door het bestuur van het betalen van schoolgeld worden vrijgesteld. De secretaris-penningmeester van den Handelscursus int de gelden. Het schoolgeld wordt per 4 maanden vooruit betaald. De betalingstermijnen zijn 1 september, 1 januari en 1 mei.

Artikel 6 Het bestuur benoemt een der onderwijzers tot directeur die het onderwijs bestuurt en wien daarvoor een toelage wordt toegekend. De onderwijzers gedragen zich naar de wenken betreffende het onderwijs, hun

door den directeur gegeven. Ze zijn verplicht een maand te voren aan het bestuur ontslag aan te vragen. Aan dezen termijn is ook het bestuur gehouden bij het verleenen van ontslag. De directeur maakt een rooster van werkzaamheden op die door het bestuur en de Commissie van Toezicht moet worden goedgekeurd en waarvan zonder toestemming niet mag worden afgeweken.

Artikel 7 Eenmaal 's jaars in de maand augustus plaatst de directeur een oproeping voor nieuwe leerlingen. Hij deelt den secretaris-penningmeester mede wie tot de lessen zijn toegelaten. Ook geeft hij hem tijdens den loop van den cursus kennis van elke verandering, zoowel wat betreft tusschentijdsche toelating als vertrek van leerlingen, onder vermelding van namen, voornamen en leeftijd.

Artikel 8 De directeur houdt een register, waarin de namen, de voornamen, de datum van geboorte en de woonplaats der leerlingen voorkomen. Tegen Kerstmis, tegen Paschen en onmiddellijk voor de jaarlijksche sluiting der lessen wordt een vergadering gehouden van directeur en onderwijzers, waarin aan de leerlingen cijfers worden toegekend welke de graad der vorderingen uitdrukken. Deze cijfers worden in het register ingeschreven en een afschrift, door den directeur onderteekend, wordt aan de leerlingen uitgereikt. Op de laatste vergadering heeft de bevordering van leerlingen plaats.

Artikel 9 De directeur maakt gemeenschappelijk met de onderwijzers een leerplan op, dat door het bestuur en de Commissie van Toezicht moet worden goedgekeurd; het bestuur beslist wanneer hierover tusschen de onderwijzers verschil van meening is.

Artikel 10 Een der onderwijzers vervult de betrekking van secretaris en houdt notulen van het in de vergadering besprokene en geeft hiervan afschrift aan de Commissie van Toezicht.

Artikel 11 De directeur zorgt voor den geregelden gang van het onderwijs en neemt bij ziekte van een der onderwijzers zooveel mogelijk maatregelen dat het onderwijs geregeld doorgaat. De onderwijzers geven hem kennis met bijvoeging der reden van hun afwezigheid en vragen hem verlof wanneer zij een les willen verzuimen. De directeur geeft hiervan kennis aan den voorzitter van het bestuur, aan wien de directeur ook verlof vraagt wanneer hij zelf lessen moet verzuimen.

Artikel 12 Bij ontstentenis van den directeur treedt zijn plaatsvervanger op, die daarvoor door de Commissie van Toezicht is aangewezen.

Artikel 13 De directeur zorgt voor het geregeld bijwonen der lessen door de

leerlingen. Deze mogen zonder verlof van den directeur geen lessen verzuimen. De onderwijzers geven den directeur van elk verzuim onmiddellijk kennis.

Artikel 14 De onderwijzers zenden leerlingen die de orde verstoren uit de les weg maar deelen het den directeur onmiddellijk mede. De directeur kan onhandelbare leerlingen voor hoogstens drie dagen den toegang tot de lessen ontzeggen onder kennisgeving aan het bestuur. Op voorstel van directeur en onderwijzers kan door het bestuur een leerling voorgoed worden verwijderd.

Artikel 15 De directeur zendt na het eindigen van den cursus aan het bestuur een beredeneerd verslag van den toestand van het onderwijs waarin hij tevens de wenschen en wenken van hem en de onderwijzers mededeelt.

Artikel 16 Er is vacantie:
a. de week van de kermis (wanneer deze gehouden wordt)
b. de Paaschweek
c. van juli tot september
d. de Kerstweek tot 3 januari.

Artikel 17 Door dit reglement is het vorige van 3 november 1904 vervallen.

Aldus vastgesteld in de vergadering van de leden der Koopmansvereeniging "Gorcum" te Gorinchem van 27 juni 1907.

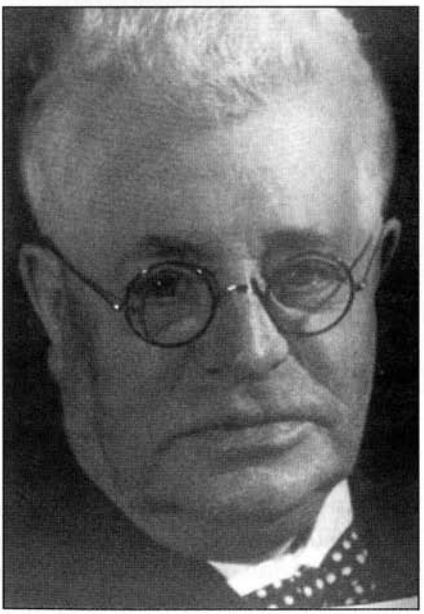
BIJLAGE 6.
Gecommitteerden bij de Rijksexamens van 1951-1974

1951	J.L.G. Broekmeijer	J.A. Monster G.W.	Teuling
1952	N. van Bergeijk jr	G.W. Teuling	W.C.A.M. Worm
1953	B.A. v.d. Berg	Mr. W. Spronk	G.W. Teuling
1954	B.A. v.d. Berg	Drs. H. Sluijter	Mr. W. Spronk
1955	Drs. H. Sluijter	F. Sommer	Mr. W. Spronk
1956	Mr. H.J.L. Bouman	Drs. H. Sluijter	F. Sommer
1957	B.A. v.d. Berg	Mr. H.J.L. Bouman	Drs. M.J.F. Robijns
1958	B.A. v.d. Berg	Mr. J.J. van Luijk	Drs. M.J.F. Robijns
1959	Mr. H.J.L. Bouman	Drs. M.J.F. Robijns	H.P. Swets
1960	C.J. de Ronde	H.P. Swets	J. Verhage
1961	Drs. H.M. van Harte	C.J. de Ronde	J. Verhage
1962	Drs. H.M. van Harte	C.J. de Ronde	J. Verhage
1963	B.A. v.d. Berg	Drs. H.M. van Harte	Drs. M.J.F. Robijns
1964	B.A. v.d. Berg	Mr. H.J.L. Bouman	Drs. M.J.F. Robijns
1965	B.A. v.d. Berg	Mr. H.J.L. Bouman	Drs. M.J.F. Robijns
1966	B.A. v.d. Berg	Mr. H.J.L. Bouman	A. van Boven
1967	B.A. v.d. Berg	Mr. H.J.L. Bouman	A. van Boven
1968	B.A. v.d. Berg	A. van Boven	Mr. C. Sikkel
1969	B.A. v.d. Berg	Mr. C. Sikkel	Drs. D. de Vries
1970	Dr. M.J.F. Robijns	Mr. C. Sikkel	Drs. D. de Vries
1971	Mr. H.J.L. Bouman	Dr. M.J.F. Robijns	Drs. D. de Vries
1972	B.A. v.d. Berg	Mr. H.J.L. Bouman	Dr. M.J.F. Robijns
1973	B.A. v.d. Berg	Mr. H.J.L. Bouman	A. van Boven
1974	B.A. v.d. Berg	Mr. H.J.L. Bouman	A. van Boven

EERSTE CONFRONTATIE TUSSEN TROELSTRA EN OUD IN GORINCHEM

A.J. Busch

P.J. Troelstra en P.J. Oud kregen beiden bekendheid als politicus en daaraan hebben ze in Gorinchem een straatnaam te danken. De Prof. mr. P.J. Oudstraat en de Mr. P.J. Troelstrastraat liggen niet ver van elkaar verwijderd, maar raken elkaar niet. Dat is maar goed ook, want de visies van de beide bevlogen politici lagen ver uiteen. Niet algemeen bekend is dat ze in Gorinchem voor het eerst met elkaar in aanraking kwamen. Bij die eerste ontmoeting van de sociaal-democraat Troelstra en de vrijzinnig-democraat Oud vlogen ze elkaar figuurlijk in de haren. Dat eerste treffen vond plaats op 23 januari 1911 in de zaal van Gambrinus aan de Appeldijk, waar ze - hoe kan het ook anders - in een politiek debat geraakten.

Politicus mr. P.J. Oud

Ruim 40 jaar later hield prof. mr. P.J. Oud (1886-1968) als partijvoorzitter van de VVD een spreekbeurt in de zaal van De Doelen voor de plaatselijke afdeling. Dat was in mei 1953 aan de vooravond van de gemeenteraadsverkiezingen. De Doelenzaal was beter gevuld dan 42 jaar eerder, toen Oud in die zelfde zaal voor een handje vol toehoorders had gesproken.
Voorafgaand aan het welkomstwoord van afdelingsvoorzitter mr. L.F. Dingemans, vertelde ir. C.P. Gilde als voorzitter van de Onder-Centrale van de VVD, dat de gastspreker zijn politieke loopbaan indertijd in Gorinchem was begonnen. Dat was eigenlijk niet bekend, zodat hij die wijsheid vermoedelijk uit de mond van Oud zelf had vernomen.

De band van Oud met Gorinchem dateerde van 1906, toen hij in Gorinchem kwam wonen. Als volontair was hij werkzaam op het ontvangkantoor van

Sociaal-democraat mr. P.J. Troelstra

de Registratie en Domeinen en was opgenomen in het gezin van zijn chef, de ontvanger K. Wiersum. Die familie kende hij al uit zijn geboorteplaats Purmerend. Wiersum - en dus ook de jonge Oud - woonde in Gorinchem op het adres Westwagenstraat 58, vlakbij het ontvangkantoor aan de Melkheul.

De gastspreker van 22 mei 1953 haakte in op de woorden van ir. Gilde. Hij vertelde dat hij in zijn Gorinchemse periode eens een politieke bijeenkomst bijwoonde in de manege aan de Boerenstraat, een houten gebouw recht achter De Doelen. Vanaf dat moment had hij zijn hart aan de politiek

verpand, zo vertrouwde hij zijn gehoor toe. Om ervaring op te doen in het houden van redevoeringen trok hij naar de dorpen in de omgeving van Gorinchem, waar hij zijn politieke denkbeelden kon ventileren. In die tijd sloot hij zich aan bij de Bond van Vrijzinnige Propagandavereenigingen, de jongerenorganisatie van vrijzinnigen, van welke organisatie hij weldra landelijk penningmeester werd. Niemand zal toen hebben bevroed dat deze jeugdige penningmeester uit Gorinchem het nog eens zou brengen tot penningmeester van de Staat: minister van Financiën in de crisisjaren 1933-1937 en daarna burgemeester van Rotterdam.

De Boerenstraat met rechts het gebouw van de manege waarin de jonge Oud zijn eerste politieke bijeenkomst bijwoonde

In 1909 vertrok Oud uit Gorinchem, maar hij vergat die stad niet. Een paar jaar later, op 16 januari 1911, kwam hij op uitnodiging van de plaatselijke afdeling van het Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond naar de Arkelstad, waar hij in de Doelenzaal aan de Molenstraat sprak over het Algemeen Kiesrecht. De spreker stond in de oproep aangeprezen als *de Heer P.J. Oud te 's-Gravenhage* met als onderwerp *Adresbeweging Algemeen Kiesrecht* en de toevoeging *Debat toegelaten*. De bijeenkomst, die vrij toegankelijk was, stond onder voorzitterschap van P.H. Verduin. Overal in den lande lagen toen adressen ter tekening voor invoering van het algemeen kiesrecht. De vrij onbekende jongeman trok nog geen volle zalen; zijn ster aan het politieke firmament moest nog rijzen. Na een

historisch overzicht te hebben gegeven van de ontwikkeling van het kiesrecht vanaf 1795, riep Oud zijn niet talrijk gehoor op toch vooral te tekenen voor uitbreiding van het kiesrecht. De scribent van de krant noteerde o.a. de volgende woorden van de spreker: *Het is een grove onbillijkheid, dat allen gehoorzamen aan wetten, die door enkelen gemaakt worden; dat het belang van het geheele volk wordt beslist door een vertegenwoordiging, die de afspiegeling is van een deel van het volk. Alleen bij algemeen kiesrecht zal de wet de uitdrukking zijn van den wil van de geheele natie. Algemeen kiesrecht zal een prikkel zijn voor den arbeider om zich te ontwikkelen, ten einde op de hoogte te komen van de dingen, waarover hij medezeggenschap heeft verkregen.*

Precies een week later bevond Oud zich weer in Gorinchem, nu in het etablissement Gambrinus - later zou het Cambrinus worden genoemd - aan de Appeldijk. Daar sprak toen het alom bekende lid van de Tweede Kamer mr. P.J. Troelstra, zoals hem een week eerder ter ore was gekomen. Hij wilde wel eens horen wat de socialistische voorman te vertellen had en bovendien stond in de aankondiging: *debat vrij*. De toegang was niet gratis; ook Oud zal zijn 10 centen entree hebben moeten ophoesten. Troelstra was voor de spreekbeurt gevraagd door het plaatselijke Comité van actie voor het Sociaal-Democratisch Volkspetitionnement voor algemeen kiesrecht. De leiding was in handen van A. Oskam.

Troelstra pleitte voor algemeen kiesrecht, waartoe de S.D.A.P. tien jaar eerder het initiatief had genomen, zo hield hij zijn toehoorders voor. De vrijzinnig-democraten probeerden volgens de spreker via een volkspetitionnement te komen tot samenwerking met de leden van het Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond en ook de Liberale Unie had het algemeen kiesrecht in haar program opgenomen. De socialisten weigerden echter samen te werken met de vrijzinnig-democraten. Troelstra viel hen dan ook heftig aan en dat was koren op de molen van de onbekende toehoorder Oud !

Na Troelstra's betoog gingen twee personen met de spreker in debat: mevr. C.F. Kehrer - Stuart en P.J. Oud; de laatstgenoemde was in de ogen van de spreker maar een snotjongen van amper 24 jaar, vermoedelijk de jongste van de aanwezigen, en dan nog met de achternaam Oud ! Die tegenstelling van jong en oud was voor de bekende volksdichter Koos Speenhoff aanleiding eens het volgende rijmpje te maken:

Oud wordt in de Tweede Kamer
Als de Benjamin beschouwd
Oud is deze allerjongste
En die jongste heet juist Oud.

Volgens het verslag in de Nieuwe Gorinchemsche Courant verliep dit eerste treffen tussen de 50-jarige Troelstra en de half zo oude Oud als volgt: *De heer Oud stelt zich voor als vrijzinnig-democraat en zegt, dat het begin van sprekers rede geheel strookte met zijn meening. Langzamerhand echter is de heer Troelstra zich gaan bewegen op socialistisch terrein en heeft de vrijzinnig-democraten bestreden. Debater bestrijdt, dat de beweging voor algemeen kiesrecht afkomstig is van de S.D.A.P. Reeds Thorbecke heeft volgens zijn eigen bewering den grondslag gelegd voor algemeen kiesrecht in de Grondwet van 1848. De heer Oud betwijfelt, of de arbeidersklasse van tegenwoordig even hoog staat als de derde stand van 1798. Hij haalt ten bewijze hiervan een staaltje aan. De groote hoop der arbeiders zijn niet meer dan naloopers van de S.D.A.P., die nog onbewust zijn van de groote dingen, die voor hen gedaan worden. Debater*

Ingang van de zaal van De Doelen waar P.J. Oud op 16 januari 1911 een voordracht hield

constateert een tegenspraak tusschen de heer Troelstra en de heer Duys (J.E.W. Duys, lid van de Tweede Kamer voor de SDAP (1909-1937), bekend om zijn grof taalgebruik. A.J.B.). *De eerste beweerde, dat de arbeiders (dus ook niet de leiders van hen of de lagere beambten) alleen mogen teekenen op de adressen van de S.D.A.P. en niet op andere. De heer Duys daarentegen beweert, dat er geteekend moet worden, onverschillig op welk adres. Verder bestrijdt de heer Oud de bewering, dat de vrijzinnig-democraten alleen zijn voor algemeen kiesrecht van den man en niet voor dat van de vrouw, dat de vrijzinnig-democraten te getemperd zijn en dat ze ten slotte*

hun eigen temperingsgeest nog gaan temperen. Als parodie zegt de heer Oud, dat het beter was, als de S.D.A.P. haar eigen vechtlust ging bevechten. Hij wekt allen op, om te teekenen op petitionnementen voor algemeen kiesrecht en besluit aldus zijn zakelijk debat.
Troelstra was blijkbaar niet opgewassen tegen de aanval van de jonge opponent. Hij liet zich laatdunkend over hem uit, zoals blijkt uit het relaas van de journalist: *Ook de manier, waarop de heer Troelstra den heer Oud van repliek diende, was niet, zooals wij dat van hem verwacht hadden. Hij begon met sarcastisch over den jeugdigen leeftijd van den heer Oud te spreken, maakte zich van verschillende voorname kwesties met grapjes af en liet andere geheel onaangeroerd, om ten slotte eenigszins hoogmoedig een grafschrift op zichzelf te maken.*

Troelstra was duidelijk uit het veld geslagen door hetgeen Oud te berde had gebracht en wist niets beters te doen dan hem als een onbetekenend groentje in de politiek publiekelijk te kleineren. Doch het kan verkeren: zes jaar later zouden de twee elkaar in de Tweede Kamer weer ontmoeten, nog wel als collega's, maar elk met een duidelijk andere invalshoek. In Troelstra's '*Gedenkschriften*' wordt met geen woord over dit voorval gerept, maar zoals uit het bovenstaande blijkt staat onomstotelijk vast dat de allereerste ontmoeting van de twee antipoden op politiek gebied plaatsvond op 23 januari 1911 op Gorinchemse bodem !

Gambrinus Gorinchem.

OPENBARE VERGADERING
op Maandag 23 Januari 1911, 's avonds 8 uur.
Spreker:
Mr. P. J. Troelstra
Lid der Tweede Kamer.
Onderwerp: „Het volkspetitionnement voor algemeen kiesrecht".
Entrée 10 cent. — Debat vrij.
Het plaatselijk Comité van actie voor het Soc.-Dem. Volkspetitionnement voor algemeen kiesrecht.

Algemeen Ned. Werklieden-Verbond
(Afd. Gorinchem).
Adresbeweging Algem. Kiesrecht
Openbare Vergadering
op Maandag 16 Januari 1911,
in DE DOELEN.
Spreker: de Heer P. J. OUD
te 's Gravenhage.
Toegang vrij. **Aanvang 8 uur.**
Debat toegelaten HET BESTUUR.

V.V.D.
OPENBARE VERGADERING
OP VRIJDAGAVOND 22 MEI 1953 TE 8 UUR SPREEKT IN „DE DOELEN"
de partijvoorzitter der V.V.D.
Prof. Mr. P. J. OUD
Onderwerp:
Algemene politieke toestand
Entrée vrij. Gelegenheid tot vragenstellen.
Namens de Onder-Centrale Gorinchem der V.V.D.:
Ir. C. P. Gilde, Voorzitter
J. C. Hoftijzer, Secretaris
Namens de Afdeling Gorinchem der V.V.D.:
Mr. L. F. Dingemans, Voorzitter
Dr. P. J. T. Endenburg, Secretaris

DE TEKENLERAAR A.G.J. TEMPELMANS PLAT

R.F. van Dijk

LERAAR HBS EN BAS

Sinds de opening in 1871 van de gemeentelijke Hogere BurgerSchool en BurgerAvondSchool gaf de kunstenaar I. Vaarzon Morel er les in hand- en lijntekenen. Handtekenen hield in tekenen uit de vrije hand, terwijl lijntekenen met lineaal en passer geschiedde. Het kunstzinnige was dus duidelijk onderscheiden van het mathematische tekenen.

A.G.J. Tempelmans Plat

Na het vertrek van Morel reageerde op een annonce in het "Weekblad van Lager en Middelbaar Onderwijs" Arnoldus Gerrit Johannes Tempelmans Plat. Noch hij, noch een van de drie andere sollicitanten was volledig bevoegd, zodat de inspecteur van het middelbaar onderwijs geen aanbeveling wilde opstellen, maar hij meende niettemin: *wellicht zou Tempelmans Plat het verdienen in aanmerking te komen.* Wel was er een aanbeveling van de Haagse kunstenaar en directeur van de "Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen" J.Ph. Koelman, aan welke academie Tempelmans Plat (hier verder TP) een opleiding bouwkunde had gevolgd.[1] Vervolgens benoemde de gemeenteraad op 17 januari 1873 TP voor 12 resp. 4 uur per week tot leraar handtekenen aan beide scholen, die toen resp. 71 en 22 leerlingen telden. Op 1 maart kwam TP vanuit Den Haag in Gorinchem aan. Hij trof in de school vele gipsen modellen aan, zoals van een griffioenskop, de benen van Germanicus en de Venus van Milo, alsmede 16 houten wiskundige modellen (zoals een bol en een icosaëder) en portefeuilles met o.a. landschappen.[2]

In september meldde TP de akte m.o. rechtlijnig tekenen te hebben behaald en hij verzocht daarom tevens benoemd te worden tot leraar in dat vak. Het college van burgemeester en wethouders was voornemens het lijntekenen op te dragen aan een leraar wis- en natuurkunde, maar de raad gaf TP toch tijdelijk de gevraagde aanstelling en verhoogde zijn salaris met ƒ 200 tot ƒ 800 per jaar.[3] De raad besloot in februari 1874 het lijntekenen alsnog op te dragen aan de leraar wiskunde, maar het salaris van TP bleef ongewijzigd.
De "Commissie van toezicht op het middelbaar onderwijs" meldde in haar jaarverslag over 1873, dat TP het tekenonderwijs geheel had gereorganiseerd, waardoor volgens getuigenis van de directeur der beide scholen reeds uitstekende resultaten waren verkregen.

De leerlingen van de BAS zagen deze school vooral als voortzetting van de Stadstekenschool[4] en meldden zich, ook gelet op de prijs der boeken voor andere vakken, soms alleen voor het tekenen aan of hielden al snel die andere vakken voor gezien. Debet aan deze houding was ook de lauwheid van sommige vakleerkrachten. TP daarentegen zorgde via zijn goede contact met E.A. von Saher, conservator van het Museum van Kunstnijverheid en directeur der School voor Kunstnijverheid te Haarlem, voor geschikt lesmateriaal.[5]
TP was een betrokken leraar, zo moge blijken uit de notulen van de lerarenvergaderingen van de BAS. Niet alleen bemoeide hij zich met het beleid van de school, ook had hij oog voor individuele leerlingen. Zo was er discussie over de eventuele bevordering van een leerling die een cijferlijst had met een vier, twee vijven, een zes en twee zevens. TP mengde zich hierin door op te merken dat het vroeger *een beroerde jongen* was geweest, die echter de laatste tijd werkelijk veranderd was. *Kom, laten we nu zoo'n jongen eens helpen en nu niet in de modder terugduwen*, pleitte TP, waarna de jongen bevorderd werd.[6]

Het salaris van TP steeg op zijn verzoek, gelet op de salarissen van andere leraren, in 1876 naar ƒ 1000.[7] TP hield zijn collega's wat dat betreft wel in de gaten, want in 1903 signaleerde hij relatief minder te verdienen dan de leraar lijntekenen. Het college was echter van mening, dat TP een verkeerde berekening hanteerde en wees zijn verzoek af, maar zes jaar later kreeg hij toch salarisverhoging.[8] Zijn eindsalaris als leraar aan beide scholen te zamen zou ƒ 1640 bedragen.
Rond de jaarwisseling van 1887/88 kreeg hij drie maanden betaald verlof tot herstel zijner gezondheid, die door een hevige ziekte zeer geschokt was.[9]
Een bijzondere "leerling" was in 1889 de onderwijzer K. de Carpentier Wildervanck, die tijdens lessen van TP de aanwezige tekenmaterialen mocht benutten ten behoeve van zijn studie voor de akte m.o. tekenen.[10]

Begin 1898 herdacht TP zijn 25-jarig leraarschap te Gorinchem. Het college bood hem ten stadhuize een bronzen statuette aan, voorstellende "la Cigale" (te vertalen met cicade of ankerring). 's Avonds bracht muziekvereniging Aurora haar erelid een serenade.[11]

Aan het eind van dat jaar verzocht eerdergenoemde Commissie het college een tijdelijk leraar handtekenen te benoemen voor de BAS. Er waren nu zoveel leerlingen, dat die de modellen niet allemaal goed konden zien. Ook verviel door de minder adequate verlichting van 19 gaslampen de afwisseling van licht en schaduw op veel modellen. Zou er in een tweede lokaal een assistent-leraar werkzaam zijn, dan konden de modellen beter opgesteld worden en zou het onderwijs ook intensiever gegeven kunnen worden. TP had tijdens de 96 lesuren van de vorige winter al kosteloze assistentie gekregen in de persoon van de onderwijzer H.C.W.J. Bouman, die wel bereid was om dit voor een gulden per uur te continueren. Aarzelend ging de raad in april 1899 akkoord, mits Bouman vertrok als er minder leerlingen kwamen. Doordat Bouman alleen een akte l.o. tekenen had, was hij niet bevoegd. De inspecteur van het middelbaar onderwijs legde zich daar bij neer, maar vond dat de aanstelling geen benoeming mocht heten. Om dezelfde reden kreeg Bouman geen salaris, maar een gratificatie.[12]
Bouman voldeed verder prima en bleef, na enkele jaren zelfs met toestemming van de minister, lesgeven tot TP met pensioen ging.[13]
De boekhandelaar J.M. van Eck beklaagde zich in een ingezonden brief in de krant van 21 mei 1899, dat *een leraar in het tekenen aan de HBS* zijn leerlingen zei, waar ze tekenbehoeften wel en waar niet moesten kopen. Volgens Van Eck wist de leraar, die hij niet met name noemde, zelf wel wat de reden was van het *ontstaan eener minder sympathieke verhouding.*

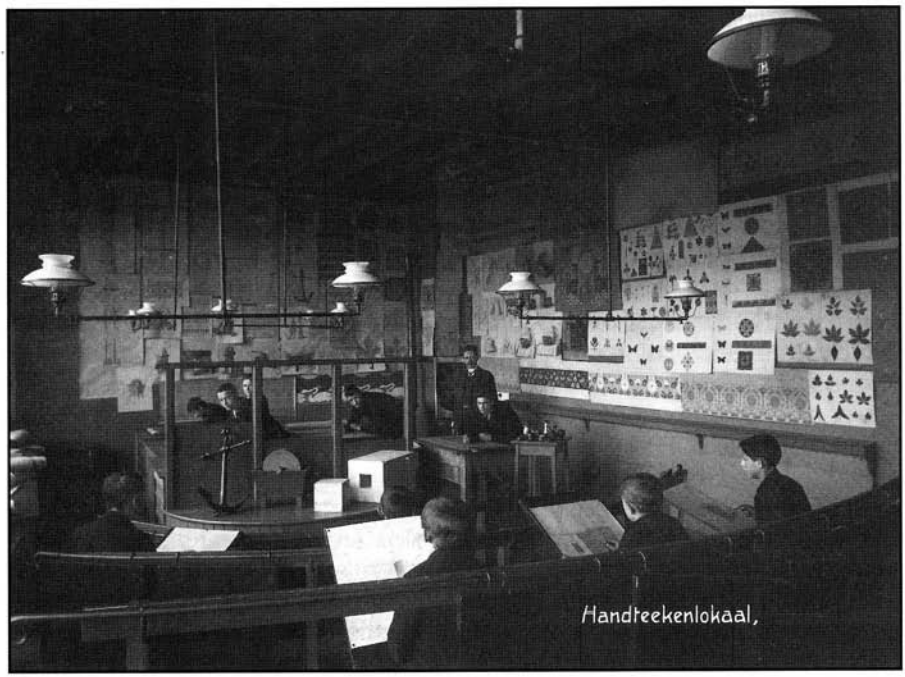
Begin 1913 werd TP in een feestelijk versierde tekenzaal onthaald door personeel en leerlingen van beide scholen. Zijn 40-jarig jubileum was aanleiding voor toespraken, waarin men memoreerde met hoeveel levenslust en blijmoedigheid hij zijn taak vervulde en voor leerlingen niet alleen leraar, maar ook trouwe vriend was. Zijn verdiensten waren boven alle lof verheven en als stoffelijk blijk van waardering ontving hij een leunstoel, een boekenkast, een koperen vaas met statief en een kastje met grammofoonplaten. Vooral dit laatste viel zeer in de smaak, daar platen hem *in menig treurig oogenblik* hadden opgemonterd. TP, zichtbaar ontroerd, dankte voor alles en vergat ook niet Bouman te prijzen voor zijn trouwe medewerking.[14] Later dat jaar verzocht TP per 1 september om gezondheidsredenen ontslag uit al zijn betrekkingen. Dit werd hem eervol verleend.[15]

LERAAR RIJKS NORMAALSCHOOL
TP kreeg in 1876 een benoeming aan deze school voor 4 uur per week tegen een jaarsalaris van *f* 200; vijf jaar later werd dit *f* 300, welk salaris

tot zijn ontslag in 1913 ongewijzigd bleef.[16] Reeds in 1887 werd de cursus opgeheven.
TP was in 1885 en 1888 examinator tekenen voor het rijksexamen hoofdakte, af te leggen door onderwijzers in het arrondissement Amsterdam.[17]

LERAAR ANDERE ONDERWIJZERSCURSUSSEN

In 1882 ging een gemeentelijke cursus van start ter opleiding van onderwijzers voor de hoofdakte. TP werd voor 2 uur tekenles per week benoemd, wat hem *f* 200 per jaar opleverde.[18]
Geheel belangeloos gaf TP in 1890 gedurende twee avonden per week telkens twee uur tekenles aan ongeveer dertig onderwijzers. Hiervoor kreeg hij wel *een keurig cadeau*.[19]
In 1895 ging opnieuw een cursus hoofdakte van start, nu uitgaande van een comité van onderwijzers; TP gaf hier 2 uur per week les.[20]

Handtekenlokaal Ambachtsschool ca. 1910

LERAAR AMBACHTSSCHOOL

TP gaf sinds 1893 tekenles aan de verversleerlingen van de Ambachtsschool en na twee jaar ook aan de timmer- en smidsleerlingen. Ook doceerde hij boetseren en houtsnijden. Toen hij bezwaren had tegen de regeling der tekenlessen, dreigde even ontslag, maar hij slikte die bezwaren in.[21]

Begin 1906 werd TP lid van de Vereeniging Ambachtsonderwijs. Tegelijk verzocht hij meer uren handtekenen te mogen geven, maar dat wilde het bestuur niet honoreren. Wel kon hij extra gipsmodellen aanschaffen.[22]
Nogal strijdig met zijn eerder verzoek vroeg hij aan het eind van het jaar ontslag, met als reden: *de te groote krachtsinspanning, die de te druk bezette klassen van mij vorderen, eene kracht die ik, met het oog op mijn leeftijd, niet ontwikkelen kan zonder mijne gezondheid in gevaar te brengen.* Dit ontslag werd eervol verleend. Zijn salaris bedroeg uiteindelijk *f* 250 voor 235 uur per jaar.[23]

LERAAR (UITGEBREID) LAGER ONDERWIJS
TP kreeg in 1881 een benoeming tot leraar handtekenen voor 12 uur per week aan drie lagere scholen die ook voorbereiding gaven op voortgezet onderwijs: de burgerschool voor (beter gesitueerde) jongens, de burgerschool voor meisjes en de tussenschool voor jongens en meisjes (in 1883 werd laatstgenoemde school gesplitst naar geslacht). Deze functie leverde aanvankelijk per jaar *f* 400 op. TP accepteerde gaarne de benoeming en beloofde het tekenen, *zoo lang beschouwd als een vak van weelde, eene eereplaats te doen innemen onder de noodzakelijke vakken, die overal onderwezen moeten worden.*[24]
In 1886 kreeg hij de herhalingsschool erbij voor twee uur per week. Door een wetswijziging was handtekenen niet langer facultatief, maar dienden alle lagere scholen de eerste beginselen daarvan te onderwijzen.[25] Als gevolg daarvan gaf TP vanaf 1889 ook les op de "klompenscholen" (de openbare lagere scholen nrs. 1 en 2). Bouman nam later een deel van de lessen over, maar tot 1913 heeft TP les gegeven in het lager onderwijs, waarvoor het salaris opliep tot *f* 600.

PARTICULIER LERAAR
In 1873 kreeg TP toestemming tot het geven van privaatlessen in hand- en lijntekenen, alsmede tot het oprichten van een cursus in het handtekenen voor dames.[26]
Acht jaar later adverteerde hij in de krant, dat hij op dringend verzoek bij minstens tien aanmeldingen een cursus voor meisjes zou oprichten. Zij zouden dan niet alleen natekenen, maar ook versieringen uit het dagelijks leven ontwerpen en de beginselen van kleurenleer krijgen. Een redactioneel commentaar luidde: *Daar aan dit onderwijs de harmonie der kleuren ten grondslag ligt, zal het zeer veredelend op den smaak werken, zoodat daardoor de schrille kleuren die in zoogenaamde fraaie handwerken zoo dikwerf ons oog beleedigen, zullen verdwijnen.*[27]

ONDERWIJSVERNIEUWER
Sinds 1875 rees bij de regering het besef, dat beter tekenonderwijs kon bijdragen aan de nationale economie. Men had namelijk ervaren, dat Nederland bij internationale (kunst)nijverheidstentoonstellingen geen goed

figuur sloeg. Met name jhr.mr. Victor de Stuers, werkzaam bij het departement van binnenlandse zaken (waaronder ook onderwijs viel), pleitte in diverse brochures in die richting. De "Rijkscommissie tot het instellen van een onderzoek naar den toestand der Nederlandsche kunstnijverheid" rapporteerde in 1878 tamelijk vernietigend: *Wij zijn tot de overtuiging gekomen, dat van de inrichting van het (teken)onderwijs, zooals die thans bestaat, niet wel gelukkige resultaten te wachten zijn, en de uren aan die lessen gegeven, zelfs voor een groot deel als verloren kunnen beschouwd worden. Het nateekenen van geschaduwde prentjes oefent oog noch hand, maar leert alleen de kunst om den tijd schijnbaar nuttig te dooden, en den knaap bij het verlaten der school in den waan te brengen, dat de eerste gronden van teekenonderwijs voldoende bij hem zijn gelegd, zoodat hij daarop thans veilig kan voortbouwen.*[28]

TEMPELMANS PLAT,

Teekencursus voor de Lagere School

BESTAAT UIT:

Teekenschrift N°. 1, 24 bladz. 5e druk, prijs 12½ cts.
Id. „ 2, 20 „ 6e „ „ 12½ „
Id. „ 3, 28 „ 5e „ „ 15 „
Id. „ 4, 28 „ 4e „ „ 15 „
Id. „ 5, 32 „ 6e „ „ 10 „

Alleen voor den onderwijzer bestemd zijn:

Teekenschrift N°. 4*a*, prijs 40 cts.
Id. „ 5*a*, „ 60 „

Verder verscheen een Supplement-Serie op de eerste vier cahiers:

Teekenschrift N°. 1 suppl., 20 bladz. 2e druk, prijs 12½ cts.
Id. „ 2 „ 20 „ 2e „ „ 12½ „
Id. „ 3 „ 20 „ 2e „ „ 12½ „
Id. „ 4 „ 20 „ „ „ 12½ „

Handleiding bij al deze cahiers, 2e veel vermeerderde druk, 40 cts.

Als vervolg op dezen Teekencursus voor de lagere school verscheen nog:

Teekenschrift N°. 6. (Natuurteekenen 1e ged.) . . *f* 1,—
Handleiding bij id. . . . . „ 0,40
Blanco Teekenschrift bij N°. 6 (32 blz. groot formaat, met vloei doorschoten) . . . . . „ 0,25

TEEKENMODELLEN IN HOUT EN IJZERDRAAD.

In de zomer van 1880 organiseerde het rijk eenmalig een cursus in Amsterdam, bedoeld voor reeds werkzame tekenleraren. Tot het leerplan van de 56 docenten die zich hadden aangemeld (onder wie TP),[29] behoorden ook bezoeken aan musea, zoals dat van eerdergenoemde Von Saher. Centraal stond het "natuurtekenen", dus het natekenen van echte voorwerpen. In dezelfde zomer werd mede door TP[30] de "Nederlandsche Vereeniging voor Teekenonderwijs" opgericht, die vanaf 1884 het "Maandblad gewijd aan de belangen van het teekenonderwijs en de kunstnijverheid in Nederland" uitgaf.[31]

Hoewel TP geen bestuurslid van de vereniging of redacteur van het maandblad is geweest,[32] heeft hij de nieuwe inzichten van harte ondersteund en verder ontwikkeld. De leraar op een Zwolse kweekschool D. Lako, tevens secretaris van de NVvT, mocht hij "amice" noemen.[33]
Voor de Vereeniging "Volksonderwijs" en bestuur en onderwijzers van de Dordtse Huisvlijtschool hield TP eind 1881 te Zwijndrecht een inleiding over tekenonderwijs. Hij lichtte daar gedurende vier uur de door hem ontwikkelde tekenmethode toe, die uitging van het beschouwen van objecten en niet, zoals in den lande toen gebruikelijk, van voorbeeldtekeningen. Eerder dat jaar hadden een landelijke vergadering van tekenleraren te Amsterdam en de onderwijzers in het arrondissement Gorinchem zich lovend over deze methode uitgelaten en ook de aanwezigen te Zwijndrecht wisten niet waarover zich meer te verwonderen: òf over de juistheid der vormen, òf over de gepaste aanwending van kleuren.[34]
Sinds 1882 gebruikten de Gorcumse HBS-leerlingen het eerste deel van wat in het jaarprogramma van deze school werd aangeduid als de "Klassikale teekenmethode" van de hand van TP.[35] Mogelijk wordt hiermee bedoeld de publikatie "Vorm en kleur, Klassikale teekenmethode voor school en huis".[36]

In 1884 verscheen de "Klassikale teekenmethode voor de lagere school", waarbij 22 wandplaten in kleur hoorden. Zekere U. meende in het Maandblad, dat de wandplaten *niet onverdienstelijk* waren, maar hij miste eenvoudige, aan het plantenrijk ontleende motieven en vond sommige onderdelen wat te klein voor wandplaten. Ook liet een en ander *niet veel te denken aan den leerling over*.[37] TP, niet onder de indruk van de kritiek, lichtte de methode *opgewekt en prettig* toe in een vergadering van het gewest Noord-Holland van het Nederlandsch Onderwijzersgenootschap, gehouden te Amsterdam de dag voor oudjaar 1884. Volgens TP was de toestand van het tekenonderwijs verre van rooskleurig, enerzijds door ordeproblemen van tekenonderwijzers, anderzijds door het tot nu toe ontbreken van goede methodes. De leraar op een Amsterdamse kweekschool B.W. Wierink verkoos op deze vergadering zijn mond te houden en schreef liever in een artikel in het Maandblad, dat ook TP's methode niet voldeed.

Zo kwam het doel van het tekenonderwijs, nl. het leren zien, volgens Wierink vrijwel niet aan de orde, maar zou de methode voornamelijk dienen voor het opleiden van werknemers in de kunstnijverheidsindustrie.[38] Het hoofd van een Amsterdamse lagere school J.H. Hinse jr. was nog negatiever. Hij vond dat een onderwijzer geen tijd had om zich naast het bijbrengen van vormleer ook nog bezig te houden met kleurenleer. De leerlingen waren trouwens ook zeker niet rijp om laatstgenoemde leer te begrijpen. De toepassing van kleur in het tekenonderwijs op de lagere school was dan ook een volstrekt verwerpelijke mode, aldus Hinse.[39]

In 1890 verscheen bij uitgeverij F. Duym te Gorcum de "Teekencursus voor de lagere school". TP lichtte deze methode in mei toe in een vergadering van onderwijzers in het arrondissement Gouda,[40] waarna de onderwijzers in het arrondissement Geldermalsen de methode als zeer geschikt voor de laagste drie klassen bestempelden.[41] Dit keer was de kritiek in het Maandblad, gegeven door zekere L., ook positief.[42] De methode bestond uit vijf deeltjes met steeds complexere oefeningen voor de verschillende klassen. Voor de snellere leerlingen waren er bovendien vier supplementdeeltjes, terwijl voor de onderwijzer twee hulpdeeltjes en een handleiding bestonden. In de handleiding benadrukte TP dat de leerling eerst moest leren zien, een voorbeeldtekening moest leren ontleden. Daarna kwam pas het natekenen, ofwel met behulp van de cahiers, ofwel van het schoolbord waarop de onderwijzer met rode lijnen vierkante decimeters had getrokken. Zowel potlood en papier als een lei konden leermiddel zijn. De handleiding besloot met: *Eisch nooit van uwe leerlingen lijnen zoo recht, alsof ze langs een liniaal, of cirkels zoo zuiver, dat ze lijken met den passer getrokken te zijn. De teekening moet een reproductie van het voorbeeld zijn, geen photographie.*[43] Waren deze deeltjes gericht op het natekenen van geometrische figuren en ornamenten, daarna verscheen een zesde cahier met handleiding voor het natekenen van "echte" afbeeldingen. Bij deze tekenmethode behoorden 10 vlakke, houten figuren en 12 draad- en blokmodellen.[44] De methode was een ongekend succes. Er zijn tot 1908 zeker zestien drukken verschenen. Nog in de jaren twintig gaf Duym de methode van TP, wiens naam nu van het titelblad verdwenen was, uit als "Duym's teekenschrift voor de lagere school". Ook publiceerde Duym twee "Teekenmappen voor het reformteekenen", waarvan echter niet duidelijk is of TP ook daarvan de oorspronkelijke auteur is.

DECORATEUR EN RESTAURATOR

De directeur van het Gorcumse telegraafkantoor D. van Gigch ontving in 1891 bij zijn 25-jarig jubileum een sierlijk album, waarvan het titelblad was bewerkt door TP. Het was een zinnebeeldige voorstelling van de telegraaf: de Gorcumse stedemaagd met het stadswapen en een telegraaf, met daaromheen als attributen de faam, handel en nijverheid.[45]
Als toneelschilder bouwde TP een grote naam op. De kinderoperette "De

prins van Sind" werd begin 1898 opgevoerd in De Doelen ten bate van het vrouwencomité van het Rode Kruis. Het decor was van de hand van TP en zijn zonen. Gedurende vele maanden hadden zij ruim 100 m^2 doek beschilderd.[46]
Later dat jaar, bij de optocht in Gorinchem ter gelegenheid van de troonsbestijging van koningin Wilhelmina, was TP ontwerper van drie en uitvoerder van twee wagens. De pers was vooral m.b.t. de koninginnewagen opgetogen over *de artistieke opvatting en de talentvolle stoffeering*. TP had er weken aan gearbeid met volle toewijding.[47]
Het gemeentebestuur had groot vertrouwen in TP. Tegen betaling van *f* 10 restaureerde hij, in hetzelfde drukke jaar, twee olieverfschilderijen, waaronder het gezicht op Gorinchem uit 1568, thans te zien in het Gorcums Museum.[48]

Voor een zangspel in De Doelen in maart 1900 maakte TP opnieuw een meesterlijk decor. De krant meldde: *Als aan Gorinchem iets schoons zichtbaar moet worden gesteld, is de heer Tempelmans Plat steeds bereid zijn gaven en zijn tijd voor ons beschikbaar te stellen*.[49]
Enkele maanden later was er weer een kinderoperette, waarbij *de altijd zeer gedienstige heer Tempelmans Plat* met zijn schilderkunst veel bijdroeg tot het welslagen.[50]
Bij het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie is geen vrij werk van TP bekend.

PERSOONLIJK LEVEN
TP zal het niet geweten hebben, maar zijn betovergrootouders Melis Plat en Anneke Tempelmans waren in 1744 getrouwd te Gorinchem. Zelf kwam hij op 28 februari 1850 te Zutphen als onderwijzerszoon ter wereld. Hoewel hij zijn eerste naam schreef als Arnold,[51] vermeldt zijn geboorteakte Arnoldus. Uit zijn huwelijk met Cornelia Wilhelmina Schoevers werden drie zonen geboren, van wie de middelste het meeste tekentalent erfde: als HBS-leerling kreeg hij van zijn vader meestal een acht, terwijl een bepaalde klasgenoot niet hoger dan een vier scoorde. TP was dus niet bang om serieuze cijfers uit te delen. Zijn zoon, die op school verder slecht presteerde, werd later tekenaar aan het kadaster.[52] Als uitvloeisel daarvan maakte hij o.a. een plattegrond van Gorinchem, uitgegeven door Horneer in 1899.[53] De oudste zoon van TP werd officier van gezondheid en de jongste tandarts.

Met zijn gezin woonde TP achtereenvolgens op de adressen Gasthuisstraat 43, Burgstraat 33, Kriekenmarkt 13 (volgens adresboek 1880), Havendijk 56 en Zusterhuis 9. Op 2 augustus 1913 verhuisde hij naar 's-Gravenhage.
Hij was belijdend lid van de Hervormde kerk.[54] Verder was hij medeoprichter en secretaris-penningmeester van de Gorinchemsche IJsclub.[55]

Voor zover bekend heeft TP geen andere functies in enig bestuur gehad. Wel leidde hij een oppassend leven, want gedurende veertig jaar is hij niet in aanraking geweest met de politie. Volgens het kohier van de plaatselijke directe belasting voor 1913 bedroeg zijn inkomen *f* 2250.
Hij overleed op 24 april 1937 te 's-Gravenhage en werd in stillen eenvoud begraven op "Oud Eik en Duinen" aldaar. Veel vrouwelijke oud-leerlingen stonden aan de groeve, alsmede o.a. het aangetrouwde familielid prof.mr.dr. G. André de la Porte, de architect C. Kras en de directrice van het Rusthuis Oldenbarneveldtlaan, waar TP was verzorgd.[56]

Noten

1 Archief gemeentebestuur, Hoofdstuk 31, nummer 71, 1872, nrs. 41/1562, 1571 en 1585
2 Archief Commissie van toezicht op het middelbaar onderwijs, inv.nr. 6, bijlage bij jaarverslag over 1872
3 H 31-71, 1873, 41/1113 en 1143; H 31-78, 1873, 41/1713, 2046 en 2060; Haags Gemeentearchief, Archief Academie van beeldende kunsten (bnr. 58), inv.nrs. 399 en 406
4 Zie voor de Stadstekenschool: En Gorcum rijst van ver..... (deel XVII) / door drs. Bert Stamkot. – In: Kompas Aktief 3-1-1995, p. 17
5 Jaarverslagen "Commissie van toezicht op het middelbaar onderwijs", 1874-1876, 1894; voor beide instellingen zie:
Het Museum en de School voor Kunstnijverheid in de periode 1877-1926 / H.H. Pijzel-Dommisse. – In: Paviljoen Welgelegen 1789-1989 : Van buitenplaats van de bankier Hope tot zetel van de provincie Noord-Holland / Jhr. F.W.A. Beelaerts van Blokland ... [et al.]. – Haarlem : Schuyt & Co., 1989. – p. 150-172.
6 Amb. 118, p. 14
7 H 31-71, 1875, 41/1121, 1175, 1353, 1662
8 H 31-71, 1903, 41/974; H 31-53, 1903, f. 127; H 31-71, 1909, 41/1454
9 H 31-71, 1887, 41/945, 1205; 1888, 41/70
10 H 31-71, 1889, 41/330, 958; H 31-78, 41/1935-1936
11 Nieuwe Gorinchemsche Courant 20-1-1898
12 H 31-71, 1898, 41/989, 1170; 1899, 41/69, 857, 874, 897, 912, 958, 1001, 1146; H 31-53, 1898, f. 159v; H 31-78, 1899, 41/1506, 1543, 1605, 1606, 1857
13 H 31-71, 1900, 41/815, 957, 967, 980, 1314; H 31-78, 1900, 41/1524, 1875, 2051-2056; H 31-71, 1902, 41/921, 1056; H 31-78, 41/1527, 1542, 1654
14 NGC 19-1-1913
15 H 31-71, 1913, 41/358, 702, 834; H 31-78, 1913, 41/239, 433, 440, 616
16 Jaarverslag gemeente, 1876, p. 73; id., 1881, p. 55
17 Maandblad, 2^{E} jg., no. 1 (1-6-1885), p. 6; id., 5^{E} jg., no. 1 (1-6-1888), p. 5
18 H 31-71, 1882, 41/829, 964
19 NGC 28-9-1890
20 NGC 24-11-1895; H 31-71, 1895, 41/909
21 Amb. 1, p. 97-98, 125, 150
22 Amb. 2, p. 131
23 Amb. 2, p. 147

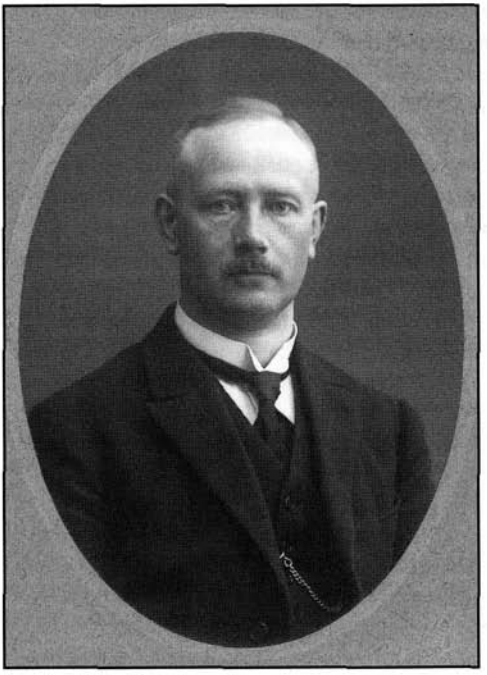
24 H 31-71, 1881, 41/1294, 1457
25 Staatsblad 1889, nr. 175, art. 2, lid i
26 H 31-71, 1873, 41/715; H 31-62, 1872-1873, f. 275
27 NGC 15-9-1881
28 Overzicht van de geschiedenis van het teekenonderwijs, meer bepaald met het oog op de ontwikkeling van het teekenonderwijs in Nederland / door D. Lako. – Tiel : D. Mijs, 1899. – p. 132 en 135
29 Nationaal Archief, archief Nederlandsche Vereeniging voor Teekenonderwijs (toegang 2.19.072.01), pl.nr. 93, nr. 1
30 NVvT 93, nr. 3
31 Lako, p. 154-157, 163, 165; later getiteld "Maandblad der Nederlandsche Vereeniging voor Teekenonderwijs ter behartiging van de belangen van het teekenonderwijs bij het lager, u.l.o., kweeksch., m.o., v.h.o., n.o. en kunstonderwijs"
32 Maandblad, 57e jg., nr. 9 (dec. 1940), p. 157
33 NVvT 93, nr. 214
34 NGC 4-8 en 11-12-1881
35 HBS 225; niet bekend bij de Koninklijke Bibliotheek of Universiteitsbibliotheken
36 Volgens Lako p. 233 uitgegeven te Amsterdam door A. Akkeringa in 1883
37 Maandblad, 1E jg., no. 6 (1-11-1884), p. 51 (NVvT 70 e.v.)
38 Maandblad, 1E jg., no. 9 (1-2-1885), p. 75-77
39 Maandblad, 4E jg., no. 6 (1-11-1887), p. 57-60
40 NGC 22-5-1890
41 Maandblad, 7E jg., no. 5 (okt. 1890), p. 37
42 Maandblad, 7E jg., no. 2 (juli 1890), p. 20-21
43 Universiteitsbibliotheek Groningen, afd. oude en kostbare werken, coll. Schoolmuseum, sign. SCHM C 2
44 Lako, p. 233 en 238
45 NGC 17-5-1891
46 NGC 16-1-1898
47 NGC 22-9-1898
48 Jaarrek. 1898, hfs. 10, art. 14, volgnr. 158 en bijlage 1212; jaarverslag gemeente 1898, p. 27
49 NGC 15-3-1900
50 NGC 24-5-1900
51 H 31-71, 1873, 41/1113
52 HBS 91; NGC 9-3-1899
53 Topografisch-historische atlas, cat.nr. 382A2
54 Herv. 168, 22-6-1876
55 NGC 10-12-1879
56 De Vijf Rivieren, waarin opgenomen Nieuwe Gorinchemsche Courant, 26-4-1937, p. 5; De Gorcumer, 26-4-1937, p. 2; Haagsche Courant, 27-4-1937, 6e blad, p. 1; Maandblad, 54E jg., nr. 3 (juni 1937)

UIT DE GESCHIEDENIS VAN DE NEDERLANDSE HERVORMDE GEMEENTE VAN GORINCHEM

Aflevering 18: Nederlandse Protestantenbond (N.P.B.); Kiescollege; De Kat Angelino

Ds. L. Hoving

Op 27 oktober 1868 kwamen een aantal moderne predikanten uit de drie noordelijke provinciën in Leeuwarden bijeen, waartoe vrijzinnige predikanten te Dokkum en omstreken de stoot hadden gegeven, om te komen tot de stichting van een Bond. In 1870 werd de vereniging Gewetensvrijheid opgericht en in hetzelfde jaar de Nederlandse Protestantenbond (NPB). Doel was de bestrijding van het confessionalisme, zuivering van de kerkgenootschappen en vrije ontwikkeling van het godsdienstige leven. Men ging een eigen orgaan uitgeven, "De Hervorming" (1875), waarin artikelen waren gewijd aan moderne en vrijzinnige christelijke opvattingen. In het begin nam het aantal leden van de Bond jaarlijks met een 1000 toe. In 1895 schreef een der leden van het comité van oprichting een artikel, waarin hij herinnerde aan het oorspronkelijke élan: de vorming van een organisatie, die zou kunnen standhouden als de confessionelen straks met hun uitdrijvingspogingen zouden zijn geslaagd: de Bond werd een algemene godsdienstige vereniging, die over kerkelijke grenzen heen, alle waarlijk vrijzinnigen zou omvatten, zo mogelijk in de verwijde volkskerk. In 1898 besloot men ook aandacht te besteden aan maatschappelijk werk, waarvoor, in het begin van de eerste wereldoorlog, een schets werd gepubliceerd. Al aan 't begin van de 19e eeuw werd het verwijt gehoord dat *de Bond de kleine kerkgenootschappen in de kaart*

Ds A.J. De Kat Angelino

speelde en dat hij al of niet opzettelijk het vrijzinnig element in de hervormde kerk ondermijnde; het kon niet duidelijker worden aangetoond dan door de juichkreet uit Beilen, toen de Bondsafdeling daar een eigen kerkgebouw had gekregen, en de leden daar nu voor de kerk hadden bedankt (1903).

Deze kant wilde men in hervormde kring niet op. Het is mede de aanleiding geweest tot de organisatie van de vrijzinnig hervormden. Eerst in provinciaal verband, maar in 1906 sloten de provinciale organisaties zich aaneen in een federatief verband, onder leiding van een Centraal Comité; twee jaren later werd het Weekblad voor de Vrijzinnig Hervormden opgericht. In 1913 werd tenslotte "De Vereniging van Vrijzinnig Hervormden in Nederland" opgericht. Door die vereniging werden voortaan de plaats en rechten der vrijzinnig georiënteerde leden der hervormde kerk opgeëist en verdedigd.[1] In zoverre heeft de samenwerking van de vrijzinnige groeperingen in verschillende kerken door het organiseren van een Moderne Theologenvergadering, die jaarlijks werd gehouden, nog betekenis behouden, ook in de opzet van het jeugdwerk in de Vrijz. Chr. Jeugdcentrale (V.C.J.C.) en de oprichting van de Vrijzinnig Protestantsche Radio Omroep (de V.P.R.O.), waarvan de morgenwijdingen en soms ook de uitzending van kerkdiensten in brede kring werden gewaardeerd. Wij zullen nu terugkeren naar Gorinchem en zien hoe en waarin de N.P.B. ook daar een rol heeft gespeeld in het hervormd kerkelijk leven.

DE AFDELING VAN DE NEDERLANDSE PROTESTANTENBOND TE GORINCHEM

In het nummer van 30 november 1884 van de Nieuwe Gorinchemsche Courant vindt men een bericht dat er enkele weken geleden een afdeling van de Nederlandse Protestantenbond (N.P.B.) in Gorinchem is opgericht met de bedoeling om enkele lezingen te doen houden in de loop van de winter. Als voorzitter wordt benoemd Ds. De Pecker. De eerste lezing zal plaatsvinden op 12 december aanstaande, die wordt gehouden door prof. Oort, oudtestamenticus aan de universiteit van Leiden. Prof. Oort is mede bijzonder bekend geworden door zijn bijdrage aan de zogenaamde Leidse vertaling van het oude testament, waarvan hij de voltooiing nog beleefde in 1901. Het is *een stuk eerbiedwekkende arbeid geweest, die achteraf ongetwijfeld door bezwaren van stijl en taal gekenmerkt wordt en ook zeer duidelijk het stempel draagt van de periode van zijn ontstaan, maar niettemin een monument blijft van wetenschap en religieuze bezieling.*[2] Of deze nieuwe vertaling ook wel eens in de eredienst werd gebruikt is niet duidelijk, maar we kunnen veilig aannemen dat Ds. De Pecker, ofschoon overtuigd aanhanger van de moderne richting, bij de lezingen vanaf de kansel steeds gebruik is blijven maken van de vertrouwde Statenvertaling, anders zou dit ongetwijfeld bijzondere deining hebben veroorzaakt. Ook daarna vindt men in de kolommen van de Nieuwe Gorinchemsche Courant verschillende keren de aankondiging van bijeenkomsten van de N.P.B., die

vaak in de Doelen gehouden werden, waarvoor sprekers waren uitgenodigd door de Gorinchemse afdeling:
17 en 31 jan. en 22 feb. 1910: prof. B.D. Eerdmans, Leiden, over "De hedendaagse godsdienstige richtingen in de politiek"[3]
27 feb. 1911: Ds. D. Boer, Stolwijk, over "Het vrijz. christendom en onze tijd"
29 april 1912: Ds. A. van Iterson, Dordrecht, over "De taak der vrijz. herv. in het kerkgenootschap"
7 nov. 1912: Ds. J.N.L. Zillinger Molenaar, Dordrecht, over "Modern en orthodox"
31 maart 1913: Ds. M.C. van Wijhe, Barchem, over "Waarom geloven wij?"
14 mei 1913: Bijeenkomst over "Opbouw zondagsschool"

Van de bibliothecaresse van de landelijke N.P.B. ontving ik nog een aantal gegevens, die betrekking hebben op het aantal leden van de afdeling Gorinchem. In 1910 is dat slechts 20, in 1911 stijgt dat tot 160, in 1913 tot 190, in 1914 daalt het tot 182, in 1915 tot 167, maar het stijgt in 1916 weer tot 200. In datzelfde jaar, in februari 1916, overleed Ds. De Pecker. In de aflevering aan hem gewijd (afl.17) heb ik al geschreven over het verband tussen deze groei van de afdeling N.P.B. en het te verwachten einde van het leven van Ds. De Pecker. In het orgaan van de landelijke N.P.B., "De Hervorming" is de mededeling uit Gorinchem opgenomen: *Het bestuur van de afdeling van onze bond te Gorinchem is erin geslaagd wekelijks tot 31 december een vrijzinnig predikant te doen optreden in de Doelen. Tot heden, zoo meldt men ons, werden de bijeenkomsten zeer goed bezocht.* Als we ons realiseren dat Ds. De Pecker in februari 1916 plotseling overleed kunnen we op grond van die mededeling begrijpen, dat de plaatselijke afdeling van de N.P.B. vanaf het moment dat de predikantsplaats, door Ds. De Pecker bezet, vacant was, wekelijks door de Ring werd vervuld, maar om in de behoefte van vrijzinnige prediking te voorzien, daarvoor wekelijks een vrijzinnige predikant uitnodigde en in de Doelen een kerkdienst met een vrijzinnige predikant ging organiseren, die zoals in het bericht van de landelijke N.P.B. "De Hervorming", jaargang 1916, *als zeer goed bezocht* wordt vermeld. Vandaar ook de plotselinge stijging van het ledental der afdeling tot 200. Bovendien wordt in het jaarverslag van de landelijke Bond meegedeeld dat er catechese wordt gegeven door Ds. Prins uit Tiel. Het aantal leden stijgt in 1919 nog tot 230. Maar intussen hebben zich dan de werkzaamheden van de plaatselijke afdeling, volgens de gegevens van het jaarboek 1919, beperkt tot *maatschappelijk werk: het verschaffen van kleedingstukken aan minderbedeelden in het heden, van stoffelijke steun in andere vorm aan degenen, die tijdelijk in moeilijkheden verkeerden.* In het jaarboek van 1920 heeft de afdeling Gorinchem van de N.P.B. haar werkzaamheden vooral gevonden in het ijverig en met succes deelnemen aan de kerkelijke verkiezingen, want zo zegt het verslag: *De afdeling hier verricht hier den dienst van afdeling der Vrijzinnige*

Hervormden. Verder deelt de afdeling kledingstukken uit en steunt zij leden die tijdelijk in moeilijkheden verkeren. Tenslotte vermelden wij een cursus in handenarbeid en een zangkoor (p. 82). In het jaarboek van 1942 blijken er nog maar tien leden te zijn. Tevens leest men daarin dat de afdeling Gorinchem zich het werk uit de handen zag genomen door de afdeling van vrijzinnig hervormden.

HET KIESCOLLEGE

In de jaren 1911-'13 komen er moeilijkheden op tafel van de kerkeraad die betrekking hebben op de lijst van stemgerechtigden voor het kiescollege. Wat er precies aan de hand is wordt ons niet duidelijk. Ik heb er over geschreven in aflevering 16. Maar verderop blijkt dat men zich zorgen maakt over het aantal lidmaten van meer vrijzinnige kant. Ds. De Pecker is zo oud dat hij blijkbaar niet meer in staat wordt geacht een goede belijdeniscatechisatie te geven. In een circulaire van de N.P.B.afdeling is sprake van Ds. Prins uit Tiel, die bereid is een dergelijke catechisatie te geven, zogenaamd met goedvinden van Ds. De Pecker, die dat weliswaar ontkent, maar het later toch goedvindt dat er voor ouderen zo'n avondcatechisatie wordt gegeven. Het woord bejaarden, dat hierbij een rol speelt, wordt hier gebruikt in de betekenis van volwassenen, die op de leeftijd zijn gekomen om belijdenis van hun geloof af te leggen. Wij lezen dan ook verderop dat in 1914 veertien jonge mensen te Tiel worden aangenomen en bevestigd tot lidmaat van de Nederlandse Hervormde kerk. Daarvan wordt bericht gegeven aan de kerkeraad van Gorinchem, die zich er dan wel van vergewist of alles wel overeenkomstig de belijdenisvragen van de reglementen der kerk heeft plaatsgevonden. Vanuit Tiel komt daaromtrent een positief bericht. Er worden trouwens in datzelfde jaar nog eens zeven anderen in Tiel aangenomen en bevestigd. In 1915 wordt vermeld dat er nog dertig anderen te Tiel worden aangenomen en bevestigd. In 1916 staat genoteerd dat er in Sliedrecht vijf lidmaten zijn aangenomen en bevestigd. In 1917 nog een persoon in Dordrecht en nog eens weer drieëndertig in Tiel. Intussen hebben de zogenoemde vrijzinnigen een behoorlijke meerderheid in het kiescollege gekregen. Op 9 maart 1917 is er een vergadering van het kiescollege waarin een voordracht van een drietal wordt opgemaakt voor de vacature De Pecker. Daarop komen voor: Ds. IJ.B. Kalma te Oudshoorn, Ds. A.J. de Kat Angelino te Nieuw Helvoet en Ds. H.G. van Wijngaarden te Almelo. Op 30 maart komt men weer samen om uit dit drietal een keuze te maken. De uitslag luidt: De Kat Angelino 29 stemmen, Ds. Van Wijngaarden 1 stem en blanco of van onwaarde 17 stemmen. Het is duidelijk hoe de verhoudingen nu liggen. De vrijzinnigen hebben veruit de meerderheid. Er volgen verschillende vergaderingen, waarin periodieke aftredingen van ouderlingen of diakenen behandeld worden. De verkiezingen, daarmee verband houdend, vertonen hetzelfde beeld. Rechtzinnigen worden vervangen door vrijzinnige kandidaten. Voor sommige ouderlingen en diakenen moet dat wel een bittere ervaring geweest zijn. Een enkele behoudt de eer aan

zich zelf door zich niet meer beschikbaar te stellen of vooruit te bedanken. Een oplettende lezer van deze regels zou de vraag kunnen stellen: "Hoe zit dat eigenlijk met deze getallen van stemgerechtigden?" Klopt dat wel met wat ik destijds over de getallen over het kiescollege heb geschreven? In aflevering 16 is sprake van een kiescollege, waarop 876 namen voorkwamen en nu vinden er stemmingen plaats waarbij zo tegen de 50 stemmen worden uitgebracht. Mijn compliment voor zo'n opmerking! Het verschil zit hierin dat er intussen in 1852 een belangrijke wijziging door de kerk is vastgesteld, waardoor het aantal kiescollegeleden aanzienlijk werd verminderd, omdat de toenmalige opzet onhandelbaar bleek. Ik moet hier verwijzen naar pagina 167 van het boek van Dr. A.J. Rasker: De Nederlandse Hervormde Kerk vanaf 1795, waarin deze verandering en de reden waarom duidelijk worden behandeld. De verkiezing van kerkeraadsleden vermeld ik hier niet verder. Belangwekkend wordt het wanneer het kiescollege moet bijeenkomen op 10 februari in verband met het vertrek van Ds. Luuring. Hoe gaat het wanneer er een predikantsvacature komt? Er wordt een groslijst opgemaakt van 13 predikanten. Er worden uit deze lijst 3-tallen opgemaakt. Eén van twee, de tweede van drie en een derde van vier. Daarvan worden de eerste op een drietal gezet. Op 25 februari vindt de verkiezing plaats uit het in de vorige vergadering gestelde drietal, namelijk Ds. J.G. Key te Varik, J.Ph. Eggink te Velsen en W.A. Hoeck te Laren (Gelderland). Gekozen wordt met 42 stemmen voor en 3 blanco: Ds. J.G. Key te Varik. Ouderling Mortier brengt de leden van het kiescollege dank voor de loyale wijze waarop zij hebben meegewerkt tot de beroeping van een predikant van zijn richting. Ouderling Van der Heyden verklaart zich bij deze woorden van dank ten volle aan te sluiten. Voorjaar 1923 komt men weer bijeen in verband met het vertrek van Ds. J. Kraaij. Voorzitter nu Ds. Key. Op de groslijst komen 20 namen te staan. In de vergadering van 15 juni 1923 wordt een drietal opgemaakt van telkens drie predikanten. De bovenaan geplaatsten vormen een drietal bestaande uit: Ds. Holland te Kampen, Ds. Kijftenbelt te Feyenoord en Ds. Lokhorst te Bennekom. Op 5 juli 1923 vindt de beroeping plaats. Opkomst 38 leden. Uitslag beroeping Ds. C.B. Holland 36 stemmen. Ouderling Spronk, voorzitter van de kiesvereniging "Strijd voor de waarheid", brengt dank aan die leden van het kiescollege voor de medewerking inzake het beroep van een predikant harer richting. De gereformeerden zouden deze welwillende houding van het vrijzinnig kiescollege nimmer vergeten. Ds. De Kat Angelino is vrijwel altijd aanwezig, hij wordt niet dan bij uitzondering bij de afwezigen genoemd. Vergadering kiescollege 15 augustus 1923. Afwezig veel leden. Aanwezig 26 leden. Ds. De Kat Angelino en Ds. Key zijn o.a. afwezig. Op de agenda staat het formeren van een groslijst predikanten in de vacature Kraaij, in verband met het niet aannemen van het beroep van Ds. C.B. Holland te Kampen. Deze vergadering is belegd in overleg met de thans afwezige predikanten. Een aantal wordt van de groslijst afgevoerd, een drietal wordt toegevoegd. De nieuwe groslijst telt 20 predikanten. Ter ver-

kiezing van een drietal wordt op 24 augustus opnieuw vergaderd. Aanwezig 38 leden. Er wordt een nieuw drietal opgesteld: Ds. B. Bartlema te Hoogeveen, Ds. A.A.K.J. van Voorthuizen te Huizen en Ds. K.J. van den Berg te Amersfoort. Vergadering 7 september 1923. Aanwezig 30 leden. De uitslag is dat gekozen is voor beroeping van Ds. B. Bartlema te Hoogeveen. Vergadering 12 oktober 1923. Aanwezig 38 leden. Blijkbaar heeft Ds. Bartlema van Hoogeveen bedankt. Afwezig 31 leden. Een groslijst wordt opnieuw opgesteld, waarop 15 namen. Vergadering 17 oktober 1923. Aanwezig 24 leden. Afwezig 31 leden. Een groslijst wordt opnieuw opgesteld en later wordt daar een drietal uitgekozen, namelijk Ds. Kijftenbelt te Feyenoord, Ds. Pop te Nijkerk en Ds. Koolhaas te Oldebroek. Ze komen alle met evenveel stemmen op het drietal. Ik laat het hierbij. De loop van de verkiezingen is zo wel duidelijk.

OVER DE PREDIKANT DS. A.J. DE KAT ANGELINO

Na de dood van Ds. De Pecker, de oud-moderne predikant, die van 1860 tot 1916 als vertegenwoordiger van het meer liberaal denkende deel in de hervormde gemeente van Gorinchem had gestaan, zou er dus aan de opvolging aandacht moeten worden besteed. Het was maar goed dat men dit had zien aankomen. Aan rechtzinnige kant begon de gedachte te overheersen, dat het toch onzin was om voor een groep die zo weinig deelnam aan de kerkdiensten, nog weer een eigen predikant te beroepen. Maar openlijk werd daar niet over gepraat, wellicht ook uit een zekere eerbied voor die oude collega, die in de vergaderingen van de kerkeraad en bij het schrijven van de notulen soms nog respect afdwong. Maar op de preekstoel was hij, ook voor het gevoel van het niet rechtzinnige deel der gemeente, toch langzamerhand wel uit de tijd. Het zou waarschijnlijk op een kerkelijk drama zijn uitgelopen, wanneer niet juist in de laatste jaren voor zijn toch nog onverwachte dood, een behoorlijk aantal mensen uit de gemeente het gevoel had gekregen dat er een andere koers zou moeten worden gevaren. De plaatselijke afdeling van de N.P.B. heeft er aan meegewerkt dat er in de Doelen sprekers werden uitgenodigd, die het belang onderstreepten dat de vrijzinnig hervormden hun lidmaatschap van de hervormde kerk niet moesten prijsgeven. Vanuit Tiel kwam op zeker ogenblijk, zoals we al hebben vernomen, een predikant Ds. Prins, die catechisatie kwam geven. In de praktijk kwam dat neer op een belijdeniscatechisatie, die dan in de hervormde gemeente van Tiel uitliep op het doen van belijdenis van hun geloof en het lidmaatschap van de Ned. Herv. Kerk. We hebben al gehoord dat ze zich dan meteen lieten overschrijven naar de hervormde gemeente van Gorinchem. Op deze manier nam het aantal lidmaten van vrijzinnige signatuur in enkele jaren beduidend toe, zo zelfs dat ze een meerderheid konden vormen. Het rechtzinnige deel der gemeente heeft daar wel bezwaren tegen gehad, maar kerkordelijk bleek daar niets mis mee te zijn en dus werden soms hele rijen nieuwe lidmaten in de boeken van de gemeente Gorinchem bijgeschreven, van wie men kon

verwachten dat zij zich straks, als de standplaats van de oude Ds. De Pecker vacant werd en toch opnieuw zou moeten worden bezet, zouden inzetten voor een opvolger die het vanouds meer liberale deel der gemeente als hun dominee zouden beschouwen. Dat werd dus, zoals we reeds hebben gelezen in het hoofdstukje over de verkiezingen: Ds. De Kat Angelino, predikant van de kleine gemeente Nieuw Helvoet, gelegen op het eiland Voorne, ten noorden van Hellevoetsluis. Blijkbaar had hij al naam gemaakt als kanselredenaar. In elk geval werd hij met ruime meerderheid gekozen om beroepen te worden in de vacature Ds. De Pecker. Het is de moeite waard om hier nog even aandacht te schenken aan de vraag: "Wie was deze Ds. De Kat Angelino, die in elk geval tot in 1928 in Gorinchem zou blijven?"

Hij kwam te wonen in een huis, gelegen aan het Nonnenveld no. 6, met uitzicht op de rivier en het Slot Loevestein. Het zal vermoedelijk niet de goedkoopste woning zijn geweest. Maar voor zover ik hem uit verhalen en ook uit een latere persoonlijke ontmoeting als predikant van Emmen heb leren kennen, zal het waarschijnlijk wel een bewuste keuze zijn geweest. Hij was in elk geval een man, die het kon waarderen dat een dichter het uitzicht, dat hem daar gegeven werd, op zeker ogenblik had geïnspireerd tot de volgende regels:

Waar Maas en Waal tezamen spoelt
En Gorkum rijst van ver,
Daar heft zich op den linkerzoom
En spiegelt in den breeden stroom
Een slot van eeuwen her.

Ons is uit de vaderlandse geschiedenis wel bekend hoe in dat slot één der vooraanstaande remonstranten, met wie De Kat Angelino zich toch wel verwant voelde, daarin tot levenslange gevangenisstraf werd veroordeeld, maar, God zij dank, in een boekenkist verborgen naar Gorinchem wist te ontsnappen en veilig naar Parijs kon ontvluchten. Het kan haast niet anders dan dat De Kat Angelino, met zijn gevoel voor historie, dat uitzicht meermalen op zich heeft laten inwerken. In de periode dat ik zelf als predikant in Gorinchem heb gewerkt, heb ik toch ook van dit uitzicht genoten, bij het bezoek aan een gemeentelid, die toen op dezelfde plek en in hetzelfde huis was gevestigd. Veel verhalen heb ik trouwens niet meer over "De Kat" gehoord. Wel een beeld dat hij eens in een preek had gebruikt om duidelijk te maken wat geloven eigenlijk is. Hij nam ze daarbij mee naar een vliegerwedstrijd Buiten de Waterpoort. Met een flinke zuidenwind lieten de deelnemers hun speeltuig tot over de stad trekken, zo ver dat het zelfs uit hun gezicht verdween, maar aan het trekken aan het houtje, waaraan 't zat vastgebonden, was te merken dat de vlieger er nog wel degelijk was. Daarmee illustreerde De Kat in zijn preek wat "geloven" eigenlijk is. Je ziet God niet, maar je voelt hem onzichtbaar trekken. Dit beeld, gebruikt in een

preek door De Kat, heeft kennelijk de mensen zo aangesproken dat sommigen het in mijn tijd nog niet waren vergeten. In Emmen, zijn volgende en verder enige gemeente, leeft hij nog altijd voort bij de oudere mensen. Als catecheet was hij streng en veeleisend. Je moest bepaalde stukken van de bijbel uit het hoofd leren. Niet alleen de bijbelboeken, de Tien Geboden, het Onze Vader, maar ook de zaligsprekingen. Hij leeft daar nog bij de oudsten voort als een bekend kanselredenaar, die niet bang was om tijdens de Tweede Wereldoorlog het nationaal-socialisme te veroordelen. In de lijdensweken hadden sommige kerkgangers het gevoel dat hij hen meenam naar de Mattheuspassion. Hij preekte niet in toga, maar in jacquet. Een gemeentelid uit Emmen vertelde mij, toen hij als zondagsschooljongen de dominee op zondagmorgen van de Wehme (de pastorie) zag aankomen in geklede jas met hoge zijden hoed, met de grote bijbel onder de arm, om naar de kerk te gaan, hij een beetje het gevoel had gekregen: "Daar komt God aan". Zo plechtig ging het er daar destijds blijkbaar nog aan toe. En zo zal hij ook, waarschijnlijk wel iets minder indrukwekkend, van zijn huis aan de Merwede in Gorinchem naar de Grote Kerk zijn gewandeld.

1 Prof.Dr. J. Lindeboom. Geschiedenis van het Vrijzinnig Protestantisme, deel III, zie register onder Protestantenbond

2 idem, p. 13

3 Dr. K.M. Roessingh, Verzamelde werken, deel IV, p. 368

BELANGRIJKE ARCHEOLOGISCHE VONDST AAN DE VISSERSDIJK: EEN LAKENLOOD

A.J. Busch

Op 29 april 2004 werd bij archeologisch onderzoek aan de Vissersdijk een bijzondere vondst gedaan. Het was een loden zegel bestaande uit twee ronde plakken van lood met een middellijn van 72 mm, met elkaar verbonden door een smal reepje van hetzelfde materiaal; na te zijn schoongemaakt was het gewicht 162 gram.

Op een van de schijven is het stadswapen van Gorinchem te zien met er omheen het randschrift: **GORCVMS DVBBEL STAEL 1612**. Tussen het valhek en de gekanteelde dwarsbalken van het wapen is een rondje zichtbaar. Op de verbindingslip staat een handje afgebeeld.
De andere schijf was dubbel gevouwen, maar is inmiddels vlak gemaakt. Deze zijde heeft hetzelfde randschrift: **GORCVMS DVBBEL STAEL 1612**. Binnen het randschrift bevinden zich twee gaten met daartussen verticaal het woord: **DVBBEL** en daaronder **STAEL**. De verbindingslip vertoont aan deze kant een huismerk.

Aan de achterzijde van de eerstgenoemde schijf zitten tweemaal twee lipjes, die bij het dubbelvouwen van de twee loden schijven door de gaatjes van de andere schijf vallen. Door deze lipjes om te vouwen, zoals bij een splitpen, zijn de twee schijven met elkaar verbonden.
We hebben hier te maken met een lakenzegel, bestemd om door staalmeesters te bevestigen aan stukken stof door de vier lipjes door de stof en de gaatjes van de andere loden plak heen te drukken en om te buigen.

In Amsterdam zijn bij opgravingen heel wat lakenzegels in diverse uitvoeringen aan het licht gekomen. Het college van de staalmeesters van die stad geniet bekendheid door het schilderij van Rembrandt in het Rijksmuseum. Een staalmeester was een beëdigde functionaris die naging of de door de lakenbereiders aangeboden stoffen voldeden aan de geldende normen wat betreft kwaliteit en kleur. De toetsing van de kleur

geschiedde aan de hand van een stalenboek. Als bewijs van goedkeuring werd de lap voorzien van een loden lakenzegel. Een lakenzegel was dus een soort keurmerk voor wat betreft kleur en deugdelijkheid van de lap. Het doet een beetje denken aan het loodje van de vroegere Gelderse worst, maar daar ging het vooral om de kwaliteit.

Zo zal het in Gorinchem waarschijnlijk ook wel zijn toegegaan. Al in een betrekkelijk vroeg stadium was er sprake van lakennijverheid. Het was de heer van Arkel in eigen persoon, die een speciale lakenmarkt instelde: *die seste jaermerckt is geheeten een lakenmerckt, ende is altoes des Manendaechs nae Sinte-Mertensdach, ende zal dueren zes daghen lanck.*[1] Die lakenmarkt begon dus op de maandag volgend op 11 november en duurde zes dagen lang. Van 1392 is een keur bekend voor de Gorinchemse wantsnijders of lakenkopers. In dat geschrift staat o.a. voorgeschreven, dat de wantsnijders elke maandag - marktdag - bijeen moesten komen in het ghewanthuys om daar hun waren te koop aan te bieden. Bleven ze thuis dan was het niet toegestaan hun stoffen daar te verkopen.[2] Uit de aanwezigheid van het weversgilde, waarvan bekend is dat het al in 1459 bestond,[3] valt ook op te maken dat er in de stad textielnijverheid was, maar Gorinchem is geen centrum van lakennering geworden, zoals Leiden en Haarlem.

In 1619 kreeg het stadsbestuur een merkwaardig verzoek van een inwoner van de stad. Die inwoner was Jacob Vervooren Jacobsz., die voor een periode van elf jaar het alleenrecht vroeg voor *het bewerken, verven ende segelen het loot van Gorchom daerop slaen van stoffen, zoals saai, bombazijn en katoen.*[4] Hier is dus duidelijk sprake van het zegelen van stoffen met een loden lakenzegel voorzien van het stedelijk wapen.
Volgens het verzoekschrift wilde de aanvrager werk verschaffen *tot dienste van de gemeynte der stadt Gorchom ende 't welvaren van veel huyssgessinnen,* maar hij wilde er natuurlijk zelf ook beter van worden. Bovendien vroeg hij permissie zijn bewerkte saai en bombazijn te mogen drogen bij het kerkhof achter het stadhuis, dus op de Groenmarkt.

Het drogen gebeurde op houten rekken, waarop het laken na het vollen en verven werd gehangen, de zgn. ramen. Voor het plaatsen van een raam huurde Joost Herberensz. in 1602 een stukje grond aan de voet van de wal. Daarvoor betaalde hij jaarlijks een bedrag van *f* 3 aan de stadstresorier.

Door wollen stoffen te vollen werden de vezels tot een dichte, egale massa ineengewerkt. Dit verviltingsproces geschiedde door het weefsel te kneden of te treden in een kuip met gebruikmaking van bijtende en ontvettende stoffen. Na de bouw van een volmolen in 1641 aan de mond van de Haven, ging dit met behulp van stampers die door windkracht in beweging werden gebracht. Op de bekende 17DE-eeuwse plattegrond van Blaeu is op Bastion[2] een raam getekend, een rek voor het drogen van stoffen. Het is niet zeker of het raam er werkelijk heeft gestaan, want het kan een vrijheid van de kaarttekenaar zijn geweest. Als voorbeeld diende immers de kaart van Wijtmans en op die kaart is op dat bastion geen raam te bekennen.
In 1966 verscheen mijn bijdrage over de zegels en het wapen van Dordrecht in de bundel 'Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland'. Daarin komen als illustratie drie lakenzegels van Dordrecht voor, waarvan een ook de woorden **DVBBEL STAEL** heeft en het jaartal **1674**. De stadsrekeningen van Dordrecht bevatten geregeld posten die betrekking hebben op dergelijke zegels. Zo ontving in 1682 de stempelsnijder *Jacobus van Bueren over 't snijden van verscheyde groote stempels off zegels, om daermede te drucken en slaen de zegels off staelen tot de laeckens die yder naer sijn soort alhier door de staelmeesters aen de lakens gehangen werden.* Het betrof een bedrag van £ 36. Dergelijke uitgaven voor stempels voor Gorinchemse lakenzegels zijn nog niet aan het licht gekomen.
Al eerder kwamen in Gorinchem bij archeologische opgravingen loden lakenzegels te voorschijn, maar die waren veel kleiner van formaat en wellicht bestemd voor een mindere kwaliteit dan dubbel staal.

1 Middeleeuwse rechtsbronnen van Gorinchem / uitgegeven door Dr. H. Bruch. – Utrecht : Kemink, 1940. – p. 39.
2 Bruch p. 40
3 Archieven ambachtsgilden, inventarisnummer 1
4 Archief stadsbestuur, inv.nr. 46, folio 108-110

DAMESKRANS IRENE

Dank zij reacties van mevr. Luijten, mevr. E.E. van Oeffel-van Aartrijk en de heer H. van Hoogdalem kunnen een aantal dames worden geïdentificeerd die stonden afgebeeld op p. 53 van het vorige nummer van dit tijdschrift. De eerste van links is E.E. van Aartrijk-Kamsteeg en de vierde mevr. J. Bouwman-Collet. Rechts vooraan zit J.C. Engelen, daarnaast C. van der Nat-Dekker, de derde van rechts J.W. Sundermeijer-van Noordt, de vierde M.G.A. van Hoogdalem-Mik, de vijfde H. Kool-Sagasser of A.A. Smits-van Gelder, de zesde mevr. Resoort, de zevende W. van de Nadort-van Spanje en de achtste J. Servaas-Mik of M.E. van Toorenenbergen-Büller. De foto moet dateren uit 1947/48.

Volgens de "Jaargids 1952 voor Hervormd Gorinchem" behoorde de dameskrans tot de confessionele modaliteit en kwam iedere donderdavond om 19.30 uur bijeen in wijkgebouw Irene, Broerensteeg 12. Dit gebouw werd sinds 1927 geëxploiteerd door de Vereniging ter bevordering van christelijke belangen "Irene", die de belangen behartigde van de aangesloten verenigingen, waaronder ook de Gemengde Jeugdvereniging "Irene". De dameskrans had als doel het versterken van de onderlinge band, de geestelijke opbouw en het steunen van Hervormde kerkelijke belangen in allerlei vorm. Hoewel de Vereniging het gebouw in 1962 verkocht aan een particulier,[1] bleef de dameskrans nog zeker tot 1970 hier bijeenkomen. In 1976 werden de bijeenkomsten gehouden op dinsdagmiddag van 14.30 tot 16.30 uur in Huize Steijndeld op de Kortendijk. Volgens de Jaargids van 1980 vergaderde men in de catechiseerkamer van de Grote Kerk. De gids van 1986 noemt de krans niet meer.

Het gebouw in de Broerensteeg is in 1977 verkocht aan de gemeente,[2] die het in 1985 liet afbreken.

RvD

[1] kadastraal artikel 5754

[2] archief gemeentebestuur, dossier 1988

NIEUWE BOEKEN

Een eeuw veranderingen in Noordeloos / door W.H. Slob en J.P. Wallaard. – [Noordeloos]: Historische Vereniging "Hoogblokland, Hoornaar en Noordeloos", 2003. – 63 p.; 16x22 cm. – ISBN 90-805279-3-9 - € 10.

Het fotoboek van de heren Slob en Wallaard heeft een beproefd en altijd smakelijk recept: links een plaatje van "toen" en rechts van "thans". Gevoelens van nostalgie en verbazing zijn bij het bekijken hiervan onvermijdelijk. Waarom is er zoveel veranderd? Als we een artikel in Trouw van 5 september jl. mogen geloven, ligt dat aan het vrouwelijk geslacht! Een boerderij uit 1889 in Duivendrecht, onder de rook van Amsterdam, was volgens de schrijfster van het artikel nu een geheel authentiek rijksmonument, doordat de hoogbejaarde boer nooit was getrouwd en, zoals bekend, de van nature wispelturige vrouw gaat over het huis...

De dertig door Wout Slob gemaakte foto's van de locaties in Noordeloos anno 2003 zijn allemaal zeer verzorgd, terwijl het boekje als geheel er ook keurig uit ziet. We krijgen wel de indruk, dat Noordeloos geheel ontvolkt is, want afgezien van een enkele auto ontwaren we geen teken van menselijke aanwezigheid. Een aardig contrast met vroeger, waar mensen juist graag uitliepen om gekiekt te worden.

De onderschriften zijn zo beknopt, dat we wel eens wat meer hadden willen weten. Zo is voor een Gorcumer als ondergetekende niet duidelijk, waar de situaties op p. 10/11, 14/15 en 18/19 zich bevinden. Datering van de oude situatie ontbreekt meestal en ook de datering van de verandering. Dit laatste zou wetenswaardig zijn om te achterhalen in welke periode Noordeloos het meest veranderd is. Onvolledig is het onderschrift op p. 46: het stoomgemaal was niet alleen van de polder Noordzijde, maar ook van de polder Oud-Goudriaan.
Een boekje als dit zou zeker ook op het bureau van dynamische ambtenaren moeten liggen als ze plannen maken om het dorp "mooier" te maken. Wellicht geeft het een moment van bezinning.

Noordeloos in vroeger tijden / door Gerus Maas. – Klaaswaal: Deboektant, 2004. – 84 p.; 20 cm. – ISBN 90-5534-212-2. - € 19,95.

Een fotoboekje van andere, maar even vertrouwde opzet is samengesteld door deze inwoner van Gorinchem, die ook al tekende voor vier dergelijke boekjes over de Lingewijk en een boekje over Schelluinen. In de uitgave over Noordeloos ook leuke plaatjes uit grootmoeders tijd, begeleid door nogal oubollige teksten die zwemen naar volschrijverij: *Plaatjes als deze horen zeker thuis in dit fotoboekje, vooral nu in deze tijd nostalgie hoogtij*

viert (p. 74). De "inleiding" van ruim een bladzij is qua lengte noch inhoud geschikt om de kennis over de geschiedenis van Noordeloos te vergroten. Wel zijn alle afbeeldingen goed gekozen en is veel moeite gedaan om allerlei personen te identificeren (de molenaar genoemd op p. 19 heette echter niet Kant, maar F.H. van der Kant). Aanduidingen van de afgebeelde lokaties ontbreken ook in dit boekje nogal eens. Een vergissing staat op p. 40: Noordeloos vormde niet met Hoornaar één gemeente, maar had, met nog Hoogblokland, één burgemeester en één secretaris. Een en ander laat onverlet dat het boekje veel kijkplezier oplevert.

Van mensen en oude dingen / door Arie Horden. – Noordeloos: [s.n.], 2003. - 58 p. ; 20 cm - € 8.

Ook de heer Horden duikt in de "goeie ouwe tijd". De titel van het boekje is een variant op die van een boek van Louis Couperus. In alfabetische volgorde behandelt hij verschijnselen die voorbij zijn, zoals buitenplee, kousenmik en stekels trekken. Bij elke foto hiervan staat een toelichting. Het is een bijzonder leuk idee om dergelijke alledaagse zaken uit het verleden vast te leggen. Musea en archieven zijn vaak te "officieel" om hieraan aandacht te (kunnen) geven. Vele foto's zijn verlevendigd doordat iemand demonstreert hoe iets gebruikt werd. Zien we daar niet op p. 4 bovengenoemde heer Slob in actie als barbier?

R.F. van Dijk

TOEVOEGING BIJ OGV 53 (ARTIKEL OVER DVR)

De Vries Robbé & Co.,
Constructiewerkplaatsen.
GORINCHEM-SEMARANG.

L. S.

Hiermede heeft ondergeteekende de eer, U mede te deelen, dat met ingang van 1 Juli jl. is opgericht eene nieuwe Commanditaire Vennootschap onder de Firma DE VRIES ROBBÉ & Co., gevestigd te Gorinchem, door welke het bedrijf der door het overlijden van den Heer W. DE VRIES ROBBÉ ontbonden Commanditaire Vennootschap onder de Fa. DE VRIES ROBBÉ & Co. te Gorinchem is overgenomen en geheel op den ouden voet wordt voortgezet.

De ondergeteekende zal optreden als Beheerend Vennoot der nieuwe Vennootschap, terwijl de Heer Ir. T. ELSHOUT, w.i., als Medebeheerend Vennoot in de nieuwe Vennootschap is opgenomen.

De Heeren K. J. KANTEBEEN, M. J. CONSTANDSE en J. H. MENS zullen als procuratiehouders bij de nieuwe Vennootschap werkzaam zijn met dezelfde bevoegdheden, als zij bij de oude Vennootschap mochten uitoefenen.

Hoogachtend,

GORINCHEM, Juli 1923.

De Vennoot A. A. C. DE VRIES ROBBÉ zal teekenen:

De Mede-Vennoot T. ELSHOUT blijft teekenen:

De procuratiehouder K. J. KANTEBEEN blijft teekenen:

p. proc. De Vries Robbé & Co.

De procuratiehouder M. J. CONSTANDSE blijft teekenen:

p. proc. De Vries Robbé & Co.

De procuratiehouder J. H. MENS blijft teekenen:

p. proc. De Vries Robbé & Co.

